unui tînăr plecat în voia soartei la 23 de ani ca să-şi cîştige existenţa cu...literatura.

Viaţa lui Cezar Petrescu începe cu o febrilă căutare, cu o bejenie de la un oraş la altul, cu nenumărate ziare şi reviste scoase şi dispărute, într-o atmosferă de perpetuă incertitudine, de parcă existenţa de fiecare zi ar fi fost necontenit o aventură.

Se născuse în decembrie 1892. Era „mai mare" decît mine cu 6 luni, ceea ce înseamnă că eram contemporani. Şi ne-am trăit amîndoi tinereţea în acelaşi oraş, în Iaşi, şi am trăit şi simţit tot împreună dezorientarea şi monstruozitatea aceleiaşi epoci. El a învăţat la Liceul Naţional, eu la Liceul Internat şi apoi amîndoi am făcut facultatea de drept, dar fără să ne întîlnim vreodată la cursuri sau la examene.

E necesar pentru înţelegerea lui şi a scrisului său să spun că tatăl lui, Dimitrie Petrescu, profesor la o şcoală de agricultură din ţinutul Romanului, făcuse agronomia la Institutul agronomic din Paris şi a fost autorul unui volum de vreo mie de pagini, cel mai vast tratat de agricultură practică din epoca lui 1906. Spun asta fiindcă Cezar era foarte mîndru de vrednicia tatălui său, dar şi fiindcă poate şi îndeletnicirile tatălui, legate de pămînt, s-ar fi putut să determine, prin atmosfera vieţii din copilărie, realismul scriitorului de mai tîrziu. Agronomul a avut 7 copii ; doi băieţi şi cinci fete. Cezar era cel mai mare. În 1907, tatăl lui Cezar moare, astfel că el, cel mai mare „bărbat" din casă şi cel mai mare dintre copii, la vîrsta de 15 ani, devine un fel de cap de familie, deşi conducerea şi răspunderea pentru creşterea şi educarea atîtor copii, în condiţii de viaţă foarte modeste, o preia mama lui Cezar, o femeie de o inteligenţă şi o energie cu totul excepţionale.

Faptul că din cauza pierderii sale timpurii tatăl a fost pentru Cezar mai mult amintire, cu proporţiile pe care le dau îndeobşte amintirile, dar şi faptul că tatăl său a fost cu adevărat un om deosebit au lăsat în sufletul fiului un sentiment puternic de stimă şi admiraţie, întărit mai tîrziu, la maturitate, de convingerea că a fost în viaţă un nedreptăţit, de unde, foarte probabil, accentul din unele romane ale lui Cezar asupra destinului de oameni în-

vinşi, tocmai a celor cinstiţi, care nu se integrau corupţiei şi mentalităţii vremii.

În asemenea condiţii, toţi cei 7 copil au făcut studii superioare. Dar pentru toţi, pentru mamă şi surori, Cezar, micul „bărbat", era preferatul, pentru care nu se cruţa nimic. Admiraţia lor a mers înspre el, înainte de a fi justificată prin talentul şi opera sa. Este ceea ce am constatat întotdeauna în casa lor.

Cu Cezar ne-am cunoscut înainte de a ne vedea : ne-am „întîlnit" înainte de a ne cunoaşte. Eram amîndoi studenţi, cînd în bătăioasele reviste din Bucureşti : *Facla* şi *Cronica,* se întîlniseră Cezar D. Petrescu şi Botez A. Demostene, în semnăturile, după modelul catalogului de şcoală, puse dedesubtul unor articole năbădăioase, care spuneau unuia despre celălalt mai mult decît orice recomandare. Am început să-l caut. Mă simţeam atît de străin în atmosfera vieţii de-atunci ! Nu a fost greu să ne găsim, că doar Iaşul în care duceam viaţă de student nu era mare ! A fost apoi mai greu să ne despărţim decît să ne găsim. Era în 1913. Sta atunci în strada Romană, într-o odăiţă dintr-o casă mică, în fundul curţii, unde în casa mai mare de la faţă locuiau mama şi surorile lui. El era, astfel, complet izolat şi independent. Acolo am fost prima dată la el. Şi de la prima întîlnire parcă ne-am fi cunoscut de cînd lumea, parcă am fi fost fraţi. Amîndoi citisem mult şi cam aceleaşi cărţi, amîndoi aveam aceleaşi opinii asupra societăţii în care deschideam ochii şi aceleaşi preocupări imperative de viitor. Şi asta, cu toate că, prin temperament, eram cum nu se poate mai diferiţi : el, un adolescent plin de viaţă, tumultuos, dezlănţuit, contradictoriu, animat de-o activă frenezie, eu, prin firea mea, maturizat înainte de vreme, timorat de timiditatea specifică a tînărului venit de la ţară, obsedat de-un pesimism specific tuturor dezrădăcinaţilor şi stăpînit de-o fire egală, calmă, chibzuită, nepotrivită vîrstei.

Dar poate că tocmai aceste deosebiri au făcut să ne apropiem atît de mult. În ce mă priveşte, aveam impresia că prin el trăiam aventura unei vieţi pe care, personal, nu aveam curajul să o trăiesc, dar al cărei farmec mă atrăgea. Ne-a mai înlesnit desigur înţelegerea perfectă dintre noi conştiinţa revoltei împotriva societăţii, de care

începusem a ne da foarte bine seama, şi starea de incertitudine a amîndurora, şi poate că şi aceleaşi lecturi pe care le făcusem, cu preferinţă deosebită pentru clasici ruşi, care constituiau de cele mai multe ori subiectul discuţiilor noastre zilnice.

Aceştia fuseseră un fel de intermediari pentru legarea solidei noastre prietenii. Am avut mulţi prieteni printre scriitori. Cu Păstorel şi Ionel Teodoreanu dusesem viaţă aproape în comun, ca fraţii, încă din liceu. Şi totuşi, pe Cezar l-am simţit mai aproape. Poate că unde avea o mai mare disponibilitate de dăruire, poate fiindcă şi condiţiile materiale de viaţă ale amîndurora erau aceleaşi, poate fiindcă din cauza acestora, nesiguranţa viitorului ne da aceeaşi stare de afectivitate, nevoia unei solidarităţi în doi. Pentru a-l confisca oarecum şi pentru a-l sustrage atîtor prieteni, spre a mi-l face mai personal — inconştient i-am dat o denumire a mea : Cezarache. Nu a mai fost, încă de la început, nici Cezar, nici Petrescu, nici amîndouă la un loc, ci Cezarache, unic, ca o fiinţă — alta, numai pentru mine. Să fie oare şi prietenia, ca şi amorul, egoistă ? Şi să fie în acest Cezarache un reflex al unui egoism exclusivist, nemărturisit ? Pentru că aşa i-am spus pînă la sfîrşitul vieţii sale. Pentru mine, atunci, în 1961, Cezarache a murit — adică prietenul pe care numai eu îl ştiam.

Şi totuşi această prietenie am împărţit-o cu Păstorel Teodoreanu, mult mai apropiat temperamental de Cezar decît mine. Am constituit astfel un triumvirat, cu sediul în odăiţa lui Cezar, cu două ziduri acoperite de cărţile îngrămădite, claie peste grămadă, ale unei biblioteci la dispoziţia tuturor, şi cu celelalte două, printre ferestre şi uşi, pe deasupra divanului, permanentă galerie de desene, caricaturi, acuarele, guaşe, tempera şi pasteluri, făcute de el şi pe care le împrospăta total în fiecare săptămînă. Punea pe foc cele de care se plictisise văzîndu-le zilnic, şi, cu o iuţeală şi o dexteritate uimitoare, confecţiona altele noi, pentru ca şi de acestea să se plictisească în cîteva zile şi să le înlocuiască cu altele. Asta reprezenta pentru el un divertisment, o joacă, dar era, în fond, şi pasiunea firii lui pentru o veşnică schimbare de decor.

Era în Cezarache un paradoxal amestec de boem şi gospodar tacticos. În odăiţa asta de student, a lui, era o neînchipuită dezordine, dar o dezordine căreia i-aş zice logică, dacă nu chiar aranjată, căci el ştia foarte bine să descopere mînerul ibricului de cafea printre penelele şi creioanele de toate mărimile şi culorile şi pe sub guaşele sau acuarelele în lucru. Ferească Dumnezeu ca mama lui sau vreo soră să facă ordine, că de-abia atunci toate lucrurile se încurcau. De altfel, asta nu se întîmpla niciodată, căci odăiţa era împărăţia exclusivă a lui Cezar, fără nici o încălcare. Mamă şi surori păzeau cu sfinţenie această neorînduială adorabilă. Ţigări, fum de tutun, mucuri, ceşti de cafea în care se putea citi viitorul unui popor întreg, pahare mari şi mici, creioane, cutioare plate cu năsturaşi multicolori de acuarele, cărţi răvăşite, călimări, foi de manuscris, cu o caligrafie lăbărţată, desene pe foi scorţoase de bloc — un întreg bazar de mărunţişuri eteroclite însemnau decorul şi atmosfera acelei odăiţe nemuritoare, ce trăieşte atît de viu în memoria mea, aşa cum era atunci, încît nu pot concepe că ea nu ar mai fi la fel, neschimbată, şi astăzi, după cum nu se poate ca Cezar şi Păstorel să fi dispărut. Cum eu stăteam în gazdă într-o odaie mică, sărăcăcioasă, fără altă mobilă decît cea strict necesară, fără nimic familiar, cald, care să-i imprime o personalitate, îmi plăcea foarte mult să stau la Cezar, unde mă simţeam bine.

Acolo stăteam amîndoi, întinşi alături, de-a curmezişul divanului, cu capul răzimat de perete, sau ne plimbam cînd unul, cînd altul prin odaie şi discutam. Mai ales despre ce trebuie să facem, despre ce trebuie să ne fie viaţa, dar iarăşi şi iarăşi, despre eroii din romanele ruseşti şi bogăţia problemelor vieţii lor interioare, Cehov, Korolenko, Leonid Andreev, Dostoievski şi Arţibaşev şi bineînţeles Lev Tolstoi erau preferaţii noştri. Acei care l-au cunoscut îşi închipuie uşor că optzeci la sută din conversaţie era dusă de Cezar, care vorbea cu o viteză uimitoare şi cu un debit neverosimil. Nu ştiu nici astăzi dacă era ceva nervos sau nevoia de a se descărca de o sumedenie de cunoştinţe şi gînduri aglomerate din meditaţii şi lecturi. Vorbirea lui era ceea ce s-ar chema o vorbire fluviu.

Chiar pînă atunci — avea 21 de ani —, citise enorm. Cărţile îi puseseră o sumedenie de probleme. Mi le trecea şi mie. El însuşi vroia să se dumirească. Urmărise de mult ziare şi reviste româneşti şi străine, pe care le devorase. Le şi păstra. În odaie era un teanc întreg, ca o masă, ca un soclu. Citea cu aviditate orice publicaţie, orice carte, fără selecţie. Chiar magazinele cu informaţii şi curiozităţi de tot felul. Voia să fie mereu la curent cu viaţa de pretutindeni, cu tot ce se petrecea în lume, cu tot ce se scria, de parcă aceasta ar fi fost cu putinţă.

Vorbirea lui, deşi repede, ca scrisul unei dactilografe excepţionale, îţi cerea o atenţie mereu trează, dar o aveai fără nici o sforţare, căci te atrăgea prin varietatea ei, prin inedit, prin bogăţie de asociaţii şi reflecţii originale şi surprinzătoare. Cezar apoi era plin de proiecte, pe care, cu viziunea şi impulsul energiei lui, le romanţa. Era şi el, ca şi mine, în epoca vieţii în care trebuia să luăm o hotărîre asupra destinului nostru, să ne fixăm. Dacă amîndoi urmam dreptul, eu o făceam cu intenţia de a-mi crea astfel o profesiune, dar Cezar fie pentru a o linişti pe mama lui, căreia trebuia să-i dea impresia că într-o zi îşi va cîştiga existenţa, fie din superstiţia de a avea o diplomă, căci persista să scrie şi să deseneze, ceea ce dovedea că gîndul lui înspre acolo se îndreaptă.

Pe atunci, desena mai mult decît scria. Mi se părea că spre asta înclină. După multe ezitări, mai tîrziu, însă, a optat pentru literatură. Poate că în această alegere a jucat un rol şi faptul că desenul şi pictura îi cereau o cheltuială pe care nu avea de unde o face, cu toate că mama lui ar fi fost gata la orice sacrificiu ca să-i fie pe plac. Nu avea vreo prejudecată îngustă asupra unei asemenea ocupaţii şi, în orice făcea Cezar, avea o încredere oarbă. Timpul de a face alegerea definitivă nu sosise încă. Deocamdată, şi una şi alta erau o distracţie, şi talentul lui şi pentru una, şi pentru alta era egal. Eram în primii ani de universitate şi în preajma războiului, care, de altfel, ne preocupa foarte mult, căci din punct de vedere ideologic şi moral combăteam deja, deocamdată în discuţii, contra nemţilor.

Pentru moment, perspectivele nu ne stricau buna dispoziţie de a ne bucura din plin de sentimentul unei li-

bertăţi depline, deşi nu în total justificat. Firea lui, care adoptase în această privinţă o atitudine de nepăsare şi fatalism, mă influenţase şi pe mine. Viaţa noastră nu era prea îndestulată, dar strictul necesar nu ne lipsea, iar restul nu ne interesa. Scăpat din disciplina şi constrîngerile vieţii de internat, cu posibilitatea de a mă deda liber unei adevărate orgii de discuţii literare cu un bun prieten cu care împărţeam toate ideile, gustam viaţa aceea de libertate şi neprevăzut cu o mare satisfacţie. Intuiam şi apreciam cu nesaţ pasiunea discuţiilor filozofice greceşti în agora. Agoraul nostru nu era o piaţă, ci acei 3-4 metri ai odăiţei lui Cezar, tixită şi aceea de teancuri de publicaţii. Cînd mă gîndesc acum, spre apusul vieţii, la acel timp, simt că epoca aceea a fost poate printre cele mai plăcute din viaţa mea. Savuram conştient fiecare zi. Cezarache a contribuit cu farmecul inteligenţei şi vorbirii lui la acel eden în care noi, care detestam orice constrîngere, oricît de mică, nu aveam nici una. Familia lui Cezar s-a mutat în 1914 din str. Romană în Păcurari (se vede că edenul a fost făcut anume ca să ai de unde fi dat afară), iar eu, din acea libertate deplină, am intrat, în toamna anului 1914, în cea mai severă constrîngere ; în şcoala militară, pentru serviciul militar. Cezar a fost scutit din cauza tuberculozei sale ganglionare. Starea de visare, vraja s-au spulberat. A început fiecare, pe seama lui, calvarul greu al vieţii, prin sine însuşi, o cruntă constrîngere perpetuă, şi nu avea să se mai refacă decît în izbucniri, mult mai tîrziu. În ceasurile nefireşti de lungi de la şcoala de ofiţeri, destinate exerciţiilor individuale, cînd, retras într-un colţ al curţii, îmi comandam simplu : „Tunar, la dreap-ta ; Tunar, la stîn-ga", şi îmi executam propriile comenzi foarte conştiincios, şi cînd, în cele din urmă, comandam „Pe loc repaus" îmi acordam cîteva minute de îndeletnicire normală, începeam să şi gîndesc, petreceam în minte cei aproape doi ani de prietenie cu Cezarache şi mă amuzam închipuindu-mi ce-ar mai rîde el dacă m-ar auzi şi m-ar vedea ce fac. Auto-îndobitocirea aceasta, care asasina orice sensibilitate şi pretenţie de meditare logică, mi-a fost de mult folos după un an, în război.

Între timp, ne-am luat amîndoi licenţa în drept. Mie îmi era necesară pentru a putea sta în tranşee. În 1916,

Cezar a fost numit administrator de plasă la Mălini, în județul Fălticeni (pe atunci), unde, reformat pentru boală, l-a prins războiul și pe unde era loc de trecere pentru armatele rusești.

Pentru mine, au urmat anii războiului în prima linie ca proaspăt ofițer — ani care mă privesc numai pe mine, ani morți pentru viața spirituală independentă și care constituie o epocă aparte, cu care nu vreau să încarc aceste însemnări. Viața în război înseamnă o viață mecanică, impersonală, care nu poate însemna o trăire decît unilaterală a ființei tale. E, în sine, un fragment întîrziat din era preistorică, în care doar conștiința frumuseții idealului pentru care lupți te mai poate împăca deplin cu tine însuți. Sînt destule greutățile din timp de pace care apucau de piept un tînăr de-abia intrat în viață. Firea aventuroasă și nestatornică a lui Cezar le mai sporea și ea, aglomerîndu-le asupra capului său, ca într-un roman foileton. Mălini era un sat în apropiere de front în acei ani 1916-1917. Trupe rusești se perindau necontenit, unele cantonînd mai mult. Cezar avea 24 de ani. Nesiguranța inerentă războiului plutea peste sat ca o pîclă, mai deasă acolo unde prezența ostașilor străini da o impresie și mai mare de provizorat. Ce să facă într-o asemenea atmosferă un tînăr cu sensibilitate și năzuințe de artist, care se simțea împotmolindu-și anii în noroaiele unui sat, într-o funcție ce parcă purta semnătura lui Gogol. Nici o zare, nicăieri. Marcela, prietena lui, o fată splendidă, pe care Cezar o iubea foarte tare, îi sensibiliza și mai mult acest început tern de viață. Tristețea cercului închis era și mai exasperantă. În doi, simțea și responsabilitatea pentru tinerețea ei. Au un copil, Cezar se căsătorește cu Marcela la nașterea lui. În toamna anului 1921, Marcela moare.

Cezar nu avea doar o iubire livrescă pentru clasicii ruși cei mai răzvrătiți, ci una de înrudire fundamentală, ca la o regăsire. Temperamentul lui, dezlănțuit de împrejurările acelui loc, iubea riscul, aleatoriul, hazardul. I se părea că asta e tot ce-l putea salva în satul în care se putea întîmpla orice. A avut atunci de îndurat teribile încercări, mai grele poate decît ale mele pe front. Și le-a trecut datorită înțelegerii și sacrificiului sfintei

lui mame. Lasă la Mălini manșetele negre de funcționar administrativ, menite să-i protejeze mînecile hainei, să nu se roadă de birou, și se ia la trîntă cu viața pe alt ring, acel al ziaristicii și literaturii, în care și-a pus toate idealurile și speranțele, și începe marea peregrinare prin țară în căutarea soluției vieții : la Iași, la București, la Cernăuți, iar la București, la Cluj și încă o dată la București, pretutindeni scoțînd un ziar, o revistă sau și una, și alta. La început, se orientează spre Bucovina și Ardeal, cu gîndul de a întări acolo mișcarea culturală românească și de a face o osmoză între literaturile lor, în mod firesc nuanțate.

Activitatea lui este de la început prodigioasă, titanică. El colaborează, de la Iași, la *Facla,* la *Chemarea,* la *Depeșa,* la *Opinia,* la *Iașul,* unde se împrietenește cu Tonitza. Toate, ziare de stînga, unele chiar revoluționare, republicane. Cezar era — cum se spune în termenii de astăzi — un „contestatar". Contesta totul : orînduirea, ipocrizia, morala, exploatarea, partide politice... tot, tot. Era starea de spirit a tinerei generații de intelectuali dezamăgiți de frustrarea victoriei finale în primul război mondial, de mocirla în care se afundaseră și mai adînc clasele conducătoare.

Dar viața politică și, în general, toată viața țării este concentrată la București, ziarul trebuie să fie al Capitalei, sau este o biată fițuică în care scrisul și protestul, oricît de original și de tare, este un strigăt în pustiu. În 1918, Cezar Petrescu vine în București, unde, împreună cu Șeicaru, scoate *Hiena,* zece numere. Nu rezistă mai mult de cîteva luni și în același an pleacă la Cernăuți, unde Flondor vroia să joace un rol politic, și scoate ziarul *Bucovina,* la care Cezar este co-director, împreună cu Pamfil Șeicaru, și scoate, în continuare, seria a doua a *Hienei.* Cei cu fondurile au veleități de dictatori, și Cezar nu poate accepta. Iarăși la București, unde colaborează la *Adevărul* și *Dimineața.* Aici îl cunoaște și se împrietenește cu Gib Mihăescu. Nici de data aceasta nu rămîne mult. El țintea mai sus decît o simplă colaborare la niște ziare cu o atitudine dinainte fixată și cu o veche tradiție care nu admite nici o inițiativă personală, nici o abatere. Așa se face că în 1920 apare de data aceasta la Cluj,

unde la început colaborează la *Voința*, la *România*, la *Înfrățirea*, unde o conștiință națională caracteristică momentului istoric corespundea sentimentelor sale patriotice fără ostentație.

Acum, narativ, însușirea acestor deplasări își menține, aparent, doar un caracter geografic de călătorie, cu escale mai mult sau mai puțin lungi. Dar în miezul lor stă întreaga tragedie a căutărilor zbuciumate ale unui intelectual independent și cu idei avansate, care voia să-și găsească un rost existenței sale într-o societate care nu-i a sa și pe care o contestă fundamental. Nu e vorba în aceste rătăciri și reveniri de umorul unui chiriaș grăbit, ci de drama începutului de viață a unui tînăr intelectual în condițiile acelei vremi, cu tot ce avusese ea ca amărăciune și dezamăgire. Dar suferindul ganglionar era tenace și rezistent ; nu se lăsa ușor doborît.

În primăvara anului 1921, primesc de la el o scrisoare prin care-mi propunea să particip la lansarea unei reviste literare condusă de el: *Gîndirea*. Se pare că de data aceasta își găsise chemarea. Aici, în literatură, are marea lui vocație. La 1 mai 1921 apare primul număr din *Gîndirea*, pe care avea s-o scoată la Cluj în anii 1921-1922, pentru ca apoi, urmînd și ea peregrinările directorului, să se mute la București, unde, pe nesimțite, se petrece schimbarea la față și costumarea ei în rasă monahală cu ideologia corespunzătoare. Am răspuns cu entuziasm chemării lui și, în acei ani, am închinat o intensă activitate revistei *Gîndirea*, nu numai printr-o colaborare regulată, dar printr-un interes susținut pentru reușita ei. În arhivele dezordonate sau bogate ale lui Cezar s-au găsit, după moartea sa, 27 din scrisorile pe care i le-am trimis în acel timp. Interesul meu pentru revistă cuprindea și problemele ei administrative și de difuzare, pe lîngă obținerea de colaborări de la Iași, unde în acel timp trăia un grup însemnat de scriitori. Scrisorile acelea se găsesc la casa lui memorială din Bușteni. Cine le va citi va putea să-și dea seama de marea mea prietenie pentru Cezar și cît de mult l-am ajutat sau, cel puțin, am vrut să-l ajut. Optsprezece din ele sînt din anii 1921-1922, cît *Gîndirea* a apărut la Cluj, prima purtînd data de 26 mai

1921. Manifestam în ea bucuria mea pentru succesul revistei ; că recenzia acesteia apărută în *Viața românească* era făcută de Stere ; că cei din Iași ar dori să facă aici o redacție pentru trierea manuscriselor venite din Moldova, dar ne făceam rezerva că aceasta ar strica, poate, unitatea de apreciere, una la Cluj și alta la Iași, fiecare cu indulgența sau severitatea ei.

În scrisoarea din 17 octombrie 1921, anunțam : „Philippide săracu s-a dus la armată. Era îngrozitor. Acum numără hamuri, șei, cisme și alte echipamente mici, mari și ecvestre." Și mai scriam : „Ai văzut *Săgetătorul* ? Cu concurenți de-ăștia să n-ai nici o grijă. Poemul lui Blaga are lucruri frumoase de tot." „Ionel e foarte necăjit căci are perspectiva de a mai fi luat la armată cîteva luni, și cred că mîine pleacă la Focșani, unde este chemat. Așa că, vezi, rămîn tot mai sărac de prieteni."

Pentru identificarea unor pseudonime este, poate, interesant ceea ce scriam la 3 februarie 1922, într-o scrisoare în care e vorba de Sadoveanu : „A citit toată colecția și a rămas surprins de activitatea ta cînd i-am spus că ești *I. Darie* și *C. Robul* și *Gd.* și *c. p.* etc." Îi mai scriam că maistrul e încîntat că *Gîndirea* e scoasă de un ieșean. În aceeași lună îi spuneam : „Eu am început o serie de articole în *Opinia* (ziar de stînga din Iași, un fel de versiune ieșeană a ziarului *Adevărul* din Capitală) despre *Gîndirea*, despre ceea ce vrea, despre ceea ce înseamnă în mișcarea literară românească." Și mai continui : în toate aceste scrisori, anunț sumele ce am încasat pentru abonamente noi și colaborările obținute de la Sadoveanu, Păstorel Teodoreanu, Topîrceanu, Teodor Scorțescu, Mihai Codreanu și formulez sugestii pentru îmbunătățirea unor rubrici ale revistei. La 3 iunie 1922, îi scriu : „Am văzut undeva că ai de gînd să muți *Gîndirea* de la Cluj. Adă-o la Iași, în cazul acesta. Îmi voi deda și eu toată activitatea extra-advocățească."

În timpul acela, o tuberculoză osoasă îl pusese pe Cezar la pat, nemișcat, într-un culcuș de ghips. Munca lui excesivă, lupta în nesiguranță pe care o cerea atunci apariția unei reviste literare, grijile, revoltele îl ajunseră. La 18 mai 1922, îi scriam : „Cineva îmi spusese că omul de calcar a început să umble și că lutul acela chimic s-a

răzbunat, că după ce ţi-ai luat patul tău şi ai umblat, l-ai pus iarăşi orizontal şi te-ai culcat. Îţi poţi astfel închipui ce bucurie mi-a făcut vestea că tu eşti mai bine, că mergi, că vei veni la Iaşi, că ne vom revedea, că-ţi voi putea strînge mîna, pe care cu toată voinţa mea nu am putut să ţi-o strîng la Cluj. Înainte însă de a-ţi primi scrisoarea, mi-am închipuit că trebuie să fii plecat din Cluj, deoarece la 9 iunie *Gîndirea* încă nu venise la Iaşi. Acesta a fost un eveniment pe care tu nu l-ai fi tolerat cu nici un chip. *Gîndirea* a sosit aici abia la 15 iunie, aşa că după ea şi *Viaţa românească*, pe lîngă stilul vechi şi nou, ar mai exista un stil arhaic (calendaristic), după care soarele ar fi întîrziat cu o lună în mers. Păcat că nu-s astrolog ca să pot calcula în miliarde de kilometri imensitatea acestui eveniment cosmic. În orice caz, însă, eu sper că băieţii vor readuce-o la curent, pe cînd *Viaţa românească* are o sensibilitate foarte redusă la această hiperbolică tardivitate, pînă ce lucrurile or să înceapă a se încurca definitiv. Cu toate căldurile de-acum, cînd îi vedea apărînd în iunie numărul de februarie, ai să simţi că te strînge frigul în spate." Îi mai scriam : „Tu de ce nu-ţi scoţi bucăţile într-un volum ? Ionel scrie o bucată de proză, mai lungă, la care lucrează de vreo două luni. Acum e la ţară, într-un sat, unde vrea să o retuşeze la faţa locului. Păstorel nu face aici decît calambururi, din care unele sînt bune, aşa cum se naşte cîte-un băiet bun la cineva care-a făcut zece copii. Philippide se chinuieşte să devină militar, ceea ce nu a izbutit, deşi e tuns cu numărul dublu zero şi poartă urechi clăpăugi de circumstanţă. Am auzit că a fost şi printr-un spital la Sibiu, iar ieri am primit o telegramă prin care cere urgent 300 de lei de la *Viaţa*, ceea ce s-a executat. Eu scap zilele acestea de Tribunal şi, fiind mai liber, voi reveni."

La 15 octombrie 1922, după ce-i scriu că „Am primit afişele. Le-am distribuit şi continui a le distribui. E plin tot tîrgul : la teatru, la cinematograf, la Universitate, la berării, pe stradă, în vitrine, pe chioşcuri... e o obsesie" — revin asupra unei eventuale redacţii —, filială la Iaşi : „Păstorel mi-a spus că e o activitate acolo nemaipomenită. Cu ce te pot ajuta, însărcinează-mă. Dacă se poate tran-

smite-mi toate manuscrisele «versuri», pentru a le selecționa aici cu Philippide și băieții. Te-am scăpa pe tine. N-aș vrea însă să-ți creez cu asta mai multe dificultăți. Afară de operele celor consacrați, noi am alege, dacă este ceva, din cele venite prin poștă și ți le-am trimite cu avizul nostru. S-ar putea anunța și prin revistă. Asta numai dacă prin aceasta ți-aș fi de vreun ajutor. Pînă atunci însă, te ajut cu ce pot. Trimit alăturat..."

În decembrie 1922, o remarcă semnificativă : „Am observat că tendința ta de a mă munteniza a mers pînă acolo încît să-mi pui în versuri «seară» și să-mi pui un vers șchiop din cauză că, în loc de «de-aievea», ai pus mai laconic și mai gramatical «de-aici». Iar în post-scriptum, în aceeași ordine de idei : Condiție «sine qua non» la editură este respectarea ortografiei mele și facerea de către mine a unei corecturi și o revizie. Să nu-mi scrie «seară»."

În mai 1923, apare o disensiune, cu prilejul unei — hai să-i spun polemici — între *Gîndirea* și *Viața românească* cu privire la „Cultura națională". Îi scriu atunci : „În chestia notiței tale cu Cultura națională, sînt foarte supărat. Nu merita nici Ibrăileanu și nici eu, ca, pentru domnii cu picioarele înfipte în sol, să-l faci pe Ibrăileanu pur și simplu bou sub aluzia cu musca columbacă. Dacă aveai obligația de a-i apăra, puteai să o faci altfel, scuzînd și apreciind «Cultura», decît înjurînd atît de tare în bloc, implicit *Viața românească* și direct pe Ibrăileanu, care a scris *Miscellanea*. Îți închipui cît de indignați sîntem și Ionel și eu, și desigur Sadoveanu și Păstorel, cînd și dacă vor citi. Nu meritam, gîndește-te. M-a surprins chiar grosolănia insultei. Socoteam că Ibrăileanu merită să fie combătut altfel decît să-l faci deodată înțepat de musca columbacă. Ți-aș spune chiar că e de bună-credință în ceea ce a pus despre «Cultura» dacă s-ar mai cuveni o apărare. Dar, în fine..."

În acest timp, se vede că *Gîndirea* a fost mutată în Capitală, de vreme ce scrisoarea mea din 20 iunie 1923 îi este adresată la Hotel Union din București, unde funcționa redacția și unde apoi ne întîlneam cu toții, eu venind anume la ședință, tocmai din Iași. Țin minte că ară-

tam ca un ieşean veritabil, cu umbrelă şi galoşi. Şedinţele începuseră să devie foarte agitate din cauza ivirii deja a noilor tendinţe, care, mai tîrziu, aveau să ducă chiar la plecarea lui Cezar din conducerea revistei. Furios şi enervat, mă duceam de la şedinţă direct la gară, uitînd în redacţie şi umbrela, şi galoşii. Cum asta se întîmpla de fiecare întîlnire, se adunase acolo o întreagă colecţie a acestor simboluri ieşene, căci, deşi părăsite cu săptămînile şi lunile, nimeni nu se găsea amator chiar pe gratis de asemenea obiecte desuete, cu toate că galoşii, mereu înlocuiţi, luceau ca noi.

Cezar luase hotărîrea de a mă trece pe coperta revistei şi pe mine, ca membru în comitetul de redacţie. Cum însă revista, cu toate opunerile, luase o direcţie spre dreapta, la 20 iunie 1923 i-am scris lui Cezar :

„Îţi mulţumesc foarte mult că m-ai pus şi pe mine în comitetul de redacţie al *Gîndirii*, după cum am constatat pe coperta revistei. Cum însă prezenţa mea în comitet ar însemna solidarizarea cu toată atitudinea revistei, manifestată prin notele ei de la fine, şi aprobarea lor, nu pot primi această cinste pe care mi-ai făcut-o. Aşa, de exemplu, nu am aceeaşi părere despre *Ţara noastră*, N. Iorga etc. «Cultura naţională», D. Pârvan... Colaborarea mea, sporadică, desigur, nu înseamnă o adeziune la aceste apriecieri, şi aş vrea să însemne numai o prietenie necondiţionată pentru tine. Nu te superi, nu-i aşa ? Faptul că nu avem aceleaşi păreri şi idei nu ne scade pe unul în stima celuilalt, şi deci o prietenie solidă poate subzista. Un comitet de redacţie trebuie să însemne o unitate de concepţii politice şi cu criteriu de aprecieri comune în orice domenii. Această unitate nu o simt cu colegii mei, pe care, ca autori, îi stimez mult. Fă te rog ca de la numărul viitor, ca din greşeală, numele meu să sară din comitet, rămînînd şi mai departe un modest colaborator, în marginile puterilor mele."

De atunci, desfacerea de umbrele şi galoşi în Iaşi a scăzut simţitor. S-a rărit şi corespondenţa, care a căpătat alt caracter, mai personal. A sărit de la 1923 la 1931 şi apoi 1960. E adevărat că după 1934, fiind amîndoi în Bucureşti, nu ne scriam.

Scrisoarea din 30 decembrie 1923, care încheie, oarecum, ciclul, se referă la un tînăr poet, ale cărui poezii i le recomand pentru publicare. Scrisoarea nu dă numele acelui poet şi nici eu nu-mi aduc aminte cine era. O reproduc totuşi, că poate l-ar putea identifica cineva, sau chiar el mai trăieşte :

„Acum vreo două zile s-a prezentat la noi un tînăr nenorocit şi impresionant, cu vreo cîteva poezii, din care-ţi trimit două. Are ceva din înfăţişarea lui Bacovia, cu care are asemănări şi în scris. Pe mine mă impresionează teribil felul lui neglijent şi simplu de a scrie. Cred că are mare talent şi în orice caz o sensibilitate puţin comună, lipsită de declamaţie şi artificial. Te rog să le publici. Va fi o încurajare pentru el şi cred că, cu vremea, o cinste pentru revistă. În orice caz, dacă statul major de-acolo nu le găseşte demne de lumina tiparului te rog să ni le restitui, iar dacă le reţii spre publicare, scrie-mi ca să-i comunic acestui tînăr nenorocit, care e sărac şi pe deasupra bolnav de inimă într-atît, încît n-are voie să meargă pe jos decît un anume număr de metri. Din cauza bolii lui, neputînd lucra nimic, e întreţinut de un fel de unchi de-al lui de pe strada Eternităţii, care însă îi pretinde ca să publice cel puţin ceva. Ţi-aş vorbi mai mult despre el, căci pe mine m-a tulburat teribil nenorocirea lui... Te rog răspunde-mi cu privire la cele de mai sus."

Cine va fi fost ?

Din decembrie 1932 pînă în vara lui 1934, Cezar s-a instalat la Braşov, întîi într-o pensiune, apoi într-o vilă minunată, cu un parc admirabil, la poalele Tîmpei. M-a primit acolo, cu aceeaşi caldă prietenie. Chestia abaterilor revistei *Gîndirea* nu izbutise să ne despartă. De altfel, încă de prin 1926 predase conducerea revistei lui Nichifor Crainic. Din ce fusese, au rămas numai titlul... şi amintirile noastre cu romantismul şi entuziasmul începutului. *Gîndirea* iniţială a avut, din aceleaşi motive, soarta specifică timpului, a eroilor lui Cezar.

Intrat ca un colaborator permanent la ziarul *Curentul* din Bucureşti şi adîncit în scrierea romanelor sale, s-a izolat şi nu ne-am văzut multă vreme decît foarte rar.

În 1937, îşi cumpără vila de la Buşteni. Rătăcitorul prin oraşele tuturor provinciilor în căutarea unei aşezări

care să-i asigure și tihna scrisului, și atmosfera potrivită pentru asta, nici prea departe, nici prea aproape de zarva vieții, și-a găsit căminul, un cămin confortabil, o vilă mare, cu zece încăperi, la poalele muntelui, pe-al cărei geam Caraimanul se uită în sus ca dintr-o icoană pe sticlă pe fundalul azuriu al cerului. Aici Cezar se așază cu pasiunea rătăcitorului fără voie, ca un navigator care a înfruntat furtuni și a cunoscut o lume, care vrea să fie liniștit pentru a spune tot ce-a văzut și ce a gîndit. Aici, la el, ca pretutindeni pe unde a trecut, intră de două ori pe zi un poștaș încărcat cu ziare, cărți și reviste. Navigatorul nu se poate despărți cu totul de vuietul talazurilor oceanului pe care-a rătăcit și vrea să mai ajungă pînă la el măcar zvonul lor surd din depărtare.

E timpul să orînduiască tot ce a cules pînă la această culme a vieții — avea atunci 45 de ani. Mintea lui n-a stat niciodată liniștită. Nu l-au lăsat nici firea lui, nici imaginea vieții care striga parcă și cerea să fie cunoscută așa cum era, și se tînguia și blestema laolaltă. El își alcătuise un plan de lucru, nu pentru un sezon de munte sau pentru un an chiar, ci pentru o lungă viață de om. Înaintea lui stau urcușuri mai înalte decît vîrful Caraimanului și mai grele decît pereții lui abrupți. Masivul muntos ce intră pe fereastră, simbol al operei ce-i sta în față, îl ațîță și-i ține mereu încordată voința lui fără pereche. Și Cezar începe lupta cu... Bucegii.

Omul acesta, scund și îndesat, ce-i drept, cu o înfățișare de voinic din poveste, bolnavul grav de odinioară, ridicat din ghips ca dintr-un pat terțiar, are o putere de muncă, o voință și o tenacitate fără pereche. Iarna la biroul lui din vilă, sau la cel din București, vara, în cerdacul cu geamlîc de la etaj al vilei, scrie, scrie ziua și noaptea. Își face singur cafele într-un ibric ce-și are locul lui lîngă călimară și cu mintea limpezită de puterea ei vie, care alungă negurile oboselii, scrie 10-12-16 ore în șir, de parcă ar fi pornit să are un tractor, pe care nimeni nu-l mai poate opri. Rupe foile de coală în două, și de-a lungul lor, scrie cu scrisul lui mare, în rînduri dezordonate, cu viteza cu care istorisește, parcă de teamă ca nu cumva să-i rămînă vreo viziune necuprinsă în litere. Scrie dezlănțuit, ca un halucinat. Totdeauna, parcă

în ziua aceea trebuie să termine tot. În fața lui, din cerdac, se vede un munte rotund, blajin, cu vîrful fără copaci, înverzit de-o iarbă umedă și crudă, și, ca o jucărie, se zărește, aproape de atingerea cu cerul, o îngăimare, ceva ca o stînă. Dar el nu are timp să se uite, să vadă. Toți munții stau împrejur tăcuți ca să nu-l tulbure, și Cezar nu-i vede. El are universul lui, în care ei nu-și au loc. De sub tocul lui, oameni se nasc, ies din neant, vorbesc, sufăr, se luptă și cad. El stăpînește totul, vreme și destine, ca un Zeus, încordat în sine, atît de încordat că dacă cineva i-ar face o tăietură, el n-ar simți și nici sînge n-ar curge. Zile, săptămîni, luni și anotimpuri, ani se perindă așa, fără ca el să-și dea seama, situat prin puterea voinței lui în afară de timp, în afară de lume. Lumea este acum cea din el, din mintea lui, care cere să se elibereze, o lume care a fost, care vrea să învie, să fugă de uitare.

Cezar continuă aici, în răcoarea și la umbra muntelui, munca începută la Iași, continuată la Cernăuți, la București, la Cluj, la Agapia, la Averești, la Brașov și iar la București. Peisajul, pereții din jur se schimbă, dar munca lui e aceeași. Tomurile lui se adunaseră, cărămizi scumpe, tot mai multe, în rafturi : *Scrisorile unui răzeș, Drumul cu plopi, Întunecare, Calea Victoriei, Luceafărul, Aurul negru...*

Înjumătățite, paginile se umplură repede. Cezar le scrie, le face vînt cu mîna de pe birou, și ele cad jos, lîngă perete, ca niște stranii frunze de platan, adunîndu-se în fiecare zi și noapte, un morman pe care-l strînge la sfîrșit de pe jos, ca pe-o recoltă de fructe coapte ce-au căzut singure de pe ram.

Acolo, la Bușteni, am fost de multe ori oaspetele lui. Știam regula casei. Nici unul să nu-l deranjeze pe celălalt, să nu se încarce cu ideea unei obligații convenționale. Fiecare să facă ce vrea. Să se respecte obiceiurile gazdei. Englezește ! Îmi dăduse însă camera lui de culcare, cea din dreapta culoarului de intrare, cameră spațioasă, plină de lumină, comodă. Stam acolo și citeam, sau făceam o excursie prin vasta lui bibliotecă ce umplea pereții tuturor camerelor și foiletam cărți necunoscute sau colecții de reviste străine apărute cu 20-30 de ani

în urmă, în care găseam documente de istorie internaţională, fotografii de oameni iluştri ai vremii — o distracţie extrem de antrenantă, care mă absorbea ceasuri întregi, fără să-mi dau seama. Uneori, cînd era foarte frumos, intram în pădure sau mă duceam la Azuga. Mă întîlneam cu Cezar doar la dejun şi la masa de seară. Între timp, el muncea pe brînci, scriind ca un apucat. Mă cam jenam. Aveam aerul unui parazit care nu face nimic în casa şi sub nasul unui campion al scrisului. Scria 30—40 de fiţuici de-ale lui pe zi, răvăşite pe sub masă. Nici nu ştiu cînd le mai aranja pe pagini. Aveam mereu impresia că scrisul era la el o necesitate biologică vitală, cum era mersul inimii şi pulsul, şi că restul nu-l mai interesa. Parcă altcineva le colecta şi le da la tipar.

Dacă ne vedeam aşa de rar, în schimb, cînd luam masa, ne răzbunam. Stăteam de vorbă cîte două ceasuri, iar seara pînă tîrziu, mai cu o cafea, mai cu o ţigară... Mesele lui cu bucate moldoveneşti erau extraordinare, iar vinurile — alese cu gust şi experienţă. Nu răbda vin prost în paharele lui, de teamă ca nu cumva sticla lor să ia izul prost, de parcă ar fi fost din doage. Avea pentru activitatea asta, literar — anexă, scule perfecţionate şi o mare dexteritate la mînuit tirbuşoanele de diverse sisteme, care de care mai ştiinţific. Trebuie să recunosc cu ruşine că aportul meu la conversaţie era de cel mult 20%. Era şi greu să plasez cîteva cuvinte faţă de torentul repede al vorbirii lui, care curgea ca Prahova primăvara. Ştiuse să aleagă din noianul lui de lecturi şi să reţină ce era interesant şi avea şi memorie, căci ştia foarte multe lucruri. Da şi faptelor zilei o interpretare interesantă. Ca ziarist, cunoştea foarte bine tot bîlciul deşertăciunilor, deosebea cu acuitate valorile de oportunişti şi lichele. Viaţa politică îl amuza uneori, dar de cele mai multe ori îl revolta. Cunoştea perfect literatura universală clasică şi din vremea lui, cu autori, cărţi şi personaje. Era, dintre scriitori, cel care citise cel mai mult ; în general, tot ce-i cădea în mînă. Poate dintr-o exagerată curiozitate, poate cu speranţa de a găsi în orice, ceva inedit şi bun. Partea cea mai grea era să se hotărască a pune capăt discuţiei. După masa de seară, asta nu se întîmpla decît foarte tîrziu, după miezul nopţii. Dar şi

atunci cînd propuneam retragerea, adăugam că o fac pentru menajarea lui, şi chiar şi astfel, mă temeam ca nu cumva să-l supăr, căci iubea tot atît să istorisească unui prieten, pe cît să scrie. Uneori, după ce mă retrăgeam în odaia destinată mie, care era pe acelaşi coridor, vizavi de sufragerie, simţeam că el a mai rămas ori s-a întors acolo şi sta singur, fumînd, cu un pahar de vin în faţă. Dar a doua zi dimineaţa cînd plecam la plimbare, îi zăream de jos capul plecat pe masa de scris din cerdacul de sus al vilei. Tractorul era de mult pe ogor. Altfel, Cezar părea un om mai degrabă comod ; cînd lucra însă la o carte, nimic nu-l putea opri, iar cînd o termina, era de-o veselie rebelă. Atunci lăsa şi casă şi tot, şi pleca la Tomeşti, la via vechiului său prieten Todiriţă Zipa, situată pe una din cele şapte coline din jurul Iaşului, dinspre partea masivului împădurit Repede-a Boroseşti. Petrecerea lui de acolo se desfăşura, după împrejurări, cîteva zile, sau o săptămînă, două, şi totdeauna pe cît ştiu eu, în doi. Erau de altfel singurii care rezistau la regimul acestor rari vacanţe, în care Cezar îşi părăsea eroii noi născuţi, de obsesia cărora voia parcă să scape. Şi asemenea scurte epoci de vacanţă aveau astfel un caracter excesiv, epopeic, ca şi cele de lucru, care erau şi ele o dezlănţuire tumultuoasă. Zipa avea vinuri bune !

La Buşteni, luam masa împreună cu mama şi cu surorile lui Cezar, cînd se întîmpla să fie acolo. Bucatele erau preparate de Victoria, personalitatea bine cunoscută de toţi musafirii, o ardeleancă de prin părţile Braşovului, deosebit de muncitoare şi vrednică. Dar cînd veneam eu, mama lui Cezar, ştiindu-mă moldovean de baştină, făcea meniurile potrivite, pe care le cunoştea din tinereţe, de la casa de lîngă Roman, şi supraveghea personal să nu intre în prepararea lor ceva care să contrazică bunele tradiţii. Era o femeie scundă, foarte vie şi deşteaptă. Sta, modestă, în rînd cu fetele ei şi vorbea rar, dar noi toţi simţeam tot timpul prezenţa ei, şi eu cînd spuneam ceva mă şi gîndeam cum judecă ea spusele mele. Cezar era foarte iubit de întreaga familie. Totul se învîrtea în jurul lui.

Mesele prelungindu-se mai totdeauna, am avut prilejul să urmăresc mult fizionomia mamei lui Cezar și să mă gîndesc la marile încercări din viața ei și la înțelepciunea cu care le-a rezolvat cu atîta succes. Mă gîndeam de multe ori cum femeia aceasta puțintică la trup a izbutit, văduvă fiind, să crească, să dea la școli superioare, să educe minunat, să facă din toți șapte copii niște oameni adevărați. Pentru asta, a trebuit nu numai o dragoste de copii și o energie deosebită, dar și multă chibzuială și înțelepciune, ca și o viziune serioasă, justă a vieții. Dovadă a inteligenței ei deosebite și a sensibilității ei mi se pare a fi și înțelegerea pe care a avut-o pentru Cezar, pentru temperamentul și talentul pe care l-a intuit cu calm și prețuire într-o epocă în care mentalitatea vremii considera că literatura și pictura nu sînt ocupații serioase și, în orice caz, de loc lucrative. Probabil că avînd mari rezonanțe sufletești și o fire înclinată spre preocupările de artă — citea și ea literatură foarte multă — îi plăcea să descopere în fiul ei cel drag o înclinație corespunzătoare, care să realizeze în mare ceea ce frămînta în taină sufletul ei. Eu o asemuiam, ca hotărîre, ca voință și curaj în viață și ca puritate sufletească și energie, cu Vitoria Lipan din *Baltagul* lui Sadoveanu. Ziua se retrăgea în odăița ei de la parter și citea sau lucra ceva de mînă. Nimeni n-o simțea măcar. Era și în asta o mare discreție. O iubeam foarte mult. Prin înțeleapta ei resemnare din anii înaintați ai vîrstei, îmi aducea aminte de mama mea. Am avut întotdeauna impresia că Cezar își trage izvoarele talentului său din fondul sufletesc al mamei sale, și ea simțea că în el s-a realizat deplin.

Cezar și-a luat cu chirie un apartament în București, str. C.A. Rosetti, colț cu Vasile Conta, la etajul V. Locuia astfel, cînd la Bușteni, cînd la București, după dispoziție și imperativele tiranice ale muncii sale. După mulți ani de despărțire, mutîndu-mă și eu din Iași la București, am reînviat acolo, în Rosetti, triumviratul cu Cezar și Păstorel, în formația lui din strada Romană de la Iași. Și aș putea spune că, deși trecuseră între timp vreo 15 ani, ne-am regăsit în aceeași dispoziție, de parcă ne-am fi despărțit în ajun. Au reînceput întîlnirile noastre frec-

vente. L-am regăsit cu aceeași vervă, cu același debit de vorbă torențial, cu aceeași vioiciune și trează curiozitate de orice aspect al vieții, deși trecuse prin cumpeni grele și avusese de suferit dezamăgiri și deziluzii multe și dusese o viață zbuciumată, mereu cu iluzii noi, care se spulberau. La un moment dat, am observat că toate acestea lăsaseră urme grele, că inima lui largă și generoasă suferise iremediabil. Din cînd în cînd, scotea din buzunarul vestei o mică pastilă plată, pe care o punea pe limbă : leacul lui salvator. Anii de-aici s-au alăturat celor dinainte, celor de la Iași, celor ai risipirii noastre prin lume, și fără să observăm bine, am început amîndoi să avem tîmplele cărunte, apoi, pe nesimțite, părul alb. Întîlnirile, intervalul de timp dintre ele, se adunaseră. Continuam să ne vedem des în apartamentul lui aranjat frumos. Destoinicia gospodărească a firii mamei lui, spiritul de ordine al tatălui izbîndiseră prin nu știu ce miracol biologic să înfrîngă înclinațiunile boeme ale adolescentului pe care-l cunoscusem cu zeci de ani în urmă.

Avea o casă îndestulată și-i plăcea să și-o aprovizioneze, cu gîndul la prieteni, cu tot felul de delicatese și vinuri alese, pe care le colecta cu pasiune, ca un bun cunoscător. Parcă-l văd și acum, de îndată ce mă primea Victoria, învîrtind tirbușonul ca să scoată dopul unei sticle înfundate, pe care am impresia că totdeauna o oferea după gustul și priceperea musafirului. Era acolo în strada Rosetti, în fața biroului, lîngă bibliotecă, o masă rotundă, joasă, în jurul căreia ne instalam pe fotolii, în timp ce aceeași Victorie, menajera lui, condusă de soție, cînd era și ea în București, ne punea înainte fel de fel de bunătăți, ceea ce însemna că sînt condițiile materiale și... spirituale pentru o discuție lungă, ce nu cunoștea cadranul orniciului. Alături, un teanc de cărți, înalt de vreun metru, pus pe parchet și răzimat de bibliotecă, însemna că Cezar trecuse în ajun pe la librării. Hrana spirituală se aproviziona cu aceeași larghețe generoasă.

Cîteodată, cercul se lărgea cu venirea sculptorului Han, prieten de maturitate al lui Cezar. Artist de talent, cred că ceva mai în vîrstă decît noi, Han avea în discuțiile noastre, asupra celor despre care venea vorba,

aprecieri aspre. Mi s-a părut un om sever, de-o sinceritate cam brutală şi intransigentă. Eu îl cunoscusem puţin şi de-aceea prezenţa lui mă făcea să fiu mai rezervat. Atmosfera triumviratului era alta, avea parfumul unei prietenii din copilărie şi degajarea specifică unei discuţii absolut libere.

Cezar lăsa greu să se vadă care este dispoziţia lui. La orice oră venea cineva la el, oricine ar fi fost, era totdeauna dispus să stea de vorbă şi să spuie o mulţime de lucruri interesante. Mi se părea totdeauna că-şi continuă scrisul în vorbe. Istorisirile lui erau plastice, sugestive. Putea să şi fie avid de a sta de vorbă cu cineva. Treceau uneori săptămîni întregi şi chiar luni fără a se arăta cineva pe la vila lui. Nu-l supăra nici singurătatea aceasta prelungă, după cum nu-l supărau nici vizitele.

A fost un paradox viu şi permanent ; grav atins de boală căreia i-a plătit un tribut greu de suferinţă, şi totuşi de o activitate uriaşă, capabil de-o muncă fără repaus, pe care a dus-o pînă la sfîrşitul vieţii ; temperament de boem şi întrucîtva de aventurier, şi totuşi în munca lui şi în casă foarte orînduit şi serios, apreciind o tihnă fără zbuciumări ; dezamăgit, şi totuşi un vajnic luptător social, preocupat de toate problemele epocilor prin care a trecut ; sceptic, şi totuşi încrezător în puterile omului ; iubind hazardul, şi totuşi mizînd pe siguranţa pe care i-o da munca ; în stare să scrie luni întregi şi zile şi nopţi, intoxicîndu-se cu cafea, fără a mărturisi cumva delectarea pe care ţi-o dă creaţia, pentru ca, de-abia cînd termina o carte, să se bucure ca un copil care a ajuns la vacanţa mare ; foarte mare amator de cărţi literare, citind orice, pentru ca în scrisul lui să nu apară nimic livresc ; mare iubitor de călătorii, vagabondînd în tinereţe din provincie în provincie şi din oraş în oraş, şi totuşi foarte „cazanier", simţindu-se foarte bine, ani de zile, în vila lui din Buşteni, şi foarte ataşat de familie, de mama şi de surorile lui. Aparent detaşat de pasiuni sentimentale, şi totuşi cu o viaţă sentimentală extrem de agitată. Capricios în această privinţă, simulînd o detaşare de cea mai aprinsă dragoste, pentru ca apoi să păstreze o prietenie de-o fidelitate unică, ce putea fi luată uşor ca o renaştere a iubirii. Îndestulat şi sărac

cu intermitență, ca toți cei care iubesc hazardul, nu punea preț pe ban în sine și era de-o generozitate care-i depășea mijloacele, știind să suporte cu aceeași egală dispoziție orice situație. Sinucigaș, scăpat ca prin minune, a iubit viața cu tenacitate de bolnav cronic. Dar nu pentru valoarea ei ca atare, ci ca măsură a muncii de creație. A fost căsătorit de cinci ori, din cinste sufletească și din respect pentru femeia iubită, și după despărțire, fostele soții au avut în el un protector, un prieten de pură prietenie, ca între doi oameni.

Prima lui soție a fost Marcela. Ea a fost femeia vieții lui, prima lui iubire. A avut cu ea un băiat, pe Aurel. Ea a murit la 25 de ani, cînd băiatul avea numai 4 ani. Fotografia Marcelei și a lui Aurel erau singurele pe care însuși Cezar le-a pus pe biroul său de la Bușteni, după ce amîndoi s-au stins, căci fiul s-a sinucis într-o zguduitoare dramă sentimentală la vîrsta de 22 de ani. Nu l-am auzit vorbind despre ei niciodată, nimănui, nici chiar celor din familie. De altfel, și aceștia, cunoscînd ce adîncă a fost pentru Cezar pierderea lor, nu le pronunțau niciodată numele în prezența lui. Acele două răni au rămas deschise pînă ce s-a stins și Cezar. Poate că o clipă numai el le-a evocat în ultimul moment, dacă a mai avut răgaz. E ca și cum prima lui dragoste ar fi rămas neîmplinită și ceva din el ar fi fost îngropat de viu. Omul acesta, care a imaginat atîtea vieți tragice sau le-a cules din viață, nu a pus în romanele sale nici una atît de dramatică pe cît i-a fost de multe ori propria lui viață. Fără să fie cicatrizat, episodul acesta al tinereții se sedimentează în el, tăinuit și discret, în străfundul sufletului său, străjuit de amintiri, de parcă mormintele celor doi ar fi fost săpate în grădina casei lui, lîngă fereastră.

Dar iată că în vara anului 1926, un prieten comun îmi spune că l-a văzut pe Cezar cu o fată foarte tînără. Era cea care avea să fie a doua lui soție, Eugenia Cozmiță, cunoscută apoi de noi toți sub numele familiar de Coca. Era o fată de-o frumusețe stranie ; o ființă de-o mare finețe și delicatețță fizică, așa cum se închipuie zînele, ascunzînd sub această înfățișare de candoare o

ușurătate inconștientă. *„Pire que belle"*, spunea un rafinat. Faptul că avea anumite comportări nepermise, cu o candoare ingenuă și cu o inconștiență naivă, nu a putut să-l facă pe Cezar mai indulgent. După 6 luni petrecute împreună la Paris și apoi trei ani, la proprietatea în părăsire a acesteia din comuna Averești, județul Roman, Cezar, dezamăgit, a divorțat, fără vreo dușmănie, au rămas prieteni.

În timpul sezonului de la Călimănești, în 1932, vizitatorii îl întîlneau des în lume pe Cezar, iarăși cu o fată foarte tînără, Georgetta Ciocîlteu, care avea 19 ani. Prezența lui Cezar Petrescu în stațiune era un eveniment care nu putea trece neobservat. Era doar unul din scriitorii cei mai citiți. Toți cei care se învîrteau pe acolo, solemni, oficiind cu un pahar plat de porțelan cu toartă, ingurgitînd arar cîte o gură de apă, erau cititorii lui și aveau, ca orice om care nu are ce face, o curiozitate. Fata interesa și ea, superlativ prin ținuta și degajarea ei, care vădeau pe cineva umblat prin lume, undeva, în străinătate. La 1 decembrie 1932 s-au căsătorit. Într-adevăr, Georgetta se înapoiase de curînd din Elveția, unde-și făcuse studiile la un pension renumit din Lausanne. Era o femeie drăguță, cu un caracter deschis și prietenos, venind și din firea ei și, probabil, și dintr-o cultură rafinată, care găsise în ea un teren bun. Cunoștea perfect limbile franceză, germană și engleză și citise destulă literatură universală. Era deșteaptă și abilă, calități cu care a putut să-i fie lui Cezar de mare folos în „bucătăria" lui scriitoricească : i-a bătut la mașină romane întregi, fără să-i ceară mereu lămuriri, căci deprinsese a-i descifra caligrafia, făcea corecturile în șpalt, răspundea la scrisorile din străinătate, ținea legătura cu editurile. Era serioasă și harnică. Citea și ea tot atît cît Cezar și făcea cu el discuții foarte interesante. Cezar avea în ea și o secretară foarte bună și o prietenă.

Și totuși, în 1941, au divorțat. Cu toate că eram foarte des în casa lor, și Georgetta știa să-și apropie pe prietenii lui Cezar, nimeni n-a știut de ce s-au despărțit. Am înțeles mai tîrziu de la amîndoi că nici ei n-au știut de ce. Mi-au mărturisit apoi că regretau. A fost o ciu-

dățenie, un capriciu, sau partea aceea de instabilitate a lui Cezar. Georgetta s-a recăsătorit cu G. Reschovski, om delicat, cu care s-a înțeles bine. În 1947, a plecat cu el la Paris. Am continuat să o văd totdeauna cu mare plăcere, iar Cezar îi scria foarte frumos. Georgetta are și acum și păstrează cu sfințenie un sertar întreg de scrisori de la el, printre care și cele zilnice, pe care i le scria înainte de căsătorie, la Poiana Brașovului. Am vizitat-o și la Paris. George al ei a murit, e singură și foarte bolnavă. Nici Cezar nu mai este. Ce tristețe !

A patra soție, Ecaterina Bonache, căreia îi spuneam Puiuțu, a intrat și a și ieșit repede din viața lui Cezar, pentru a ajunge, servită de un spirit practic neobișnuit, tocmai în America de Sud. Cezar i-a înlesnit obținerea pașaportului și ea a plecat trecînd pe la poarta vilei din Bușteni, fără să se oprească o clipă spre a-și lua rămas bun de la el, deși știa foarte bine că nu avea să-l mai vadă niciodată. Mă întreb, ca un personaj din Gorki despre un băiat care se îneca, dispărînd deodată într-o copcă : „oare a fost, oare n-a fost Puiuțu ?“ Actul de ingratitudine i s-a părut lui Cezar atît de brutal și de neconceput, că n-a mai pomenit niciodată numele ei. După cinci ani, în 1954, s-a căsătorit cu Florica Jianu, originară din Tîrgu Neamț. În timpul acesta, prin împrejurări pe care nu le-am știut niciodată, a avut loc o îndepărtare de Cezar. A fost o despărțire fără de înțeles, care m-a durut enorm. Mi se tăiase legătura vie cu copilăria și tinerețea, la o vîrstă cînd un prieten nu se mai poate înlocui. Ani de zile nu ne-am mai văzut. Scrisoarea pe care o transcriu aici i-am scris-o după ce fusesem izolați — ultima scrisoare — spune de ajuns ceea ce am simțit atunci și cît de dureroasă a fost silnica noastră despărțire :

18 iunie 1960

Dragă Cezar,

Îți mulțumesc din suflet pentru scrisoarea ta, menită să-mi înlesnească o ieșire din viața de muncă pe care o

duc de cîteva decenii și la care organismul ce și-a făcut vacul răspunde din ce în ce mai greu.

E o mînă de ajutor pe care mi-ai întins-o de departe, într-un ceas hotărîtor. Ce va ieși nu știu, dar asta are mai puțină importanță afectivă decît actul tău de prietenie. A venit într-un timp cînd mă simt din ce în ce mai izolat și mai singur, dacă nu chiar mizantrop.

Nu știu dacă izolarea mea în mulțimea de aici nu are ceva mai dezolant decît singurătatea ta din Bușteni.

Nu aș putea să spun dacă e trist, sau, nu cumva, mîngîietor pentru întrevederea sfîrșitului, această cumplită deziluzie de oameni și de amici, cu „a" minuscul.

Ce val imens de răutate, de invidie, de ură!

Cînd l-am adus pe Ibrăileanu în București pentru îngrijire, mi-a spus:

— Demostene, de ce? Acuma-i de murit! Legionari, fascism...

Am început să văd, stînd aici, cam tot atîția oameni cît tu în Bușteni. Noroc de Sake, care-i un om admirabil.

Într-un asemenea climat sufletesc îți poți închipui cît m-a durut tăcerea ta de aproape doi ani.

Noroc însă că prieteniile vechi au o prezență permanentă, orice s-ar întîmpla. Ele au devenit structurale, ca un fel de existență siameză.

Mă gîndesc totuși cu groază la cei doi ani pierduți, atunci cînd nu sînt încă, în chip firesc, prea mulți înainte.

O sinceră explicație, o prietenească explicație ar fi pus capăt de la început unei neînțelegeri fără rost.

Eu am trăit atunci, aproape un an, într-o stare îngrozitoare, într-o alarmă de zi și noapte.

Dacă-ai ști!

Dacă-ai fi știut!

Cu dragostea neclintită de totdeauna,

Demostene

Ne-am revăzut. Îmi aduc aminte, era în Sala Ateneului, într-o pauză a unei adunări scriitoricești. Ne-am vorbit, dar parcă nu ne recunoșteam timbrul vocii și o stînjeneală ciudată ne deranja. Știu bine că atunci am

căutat să-l cercetez şi l-am analizat atent. Slăbise. Era, ca totdeauna, cochet îmbrăcat. Vorbea, chiar el, mai puţin. Se vede că simţea aceeaşi jenă. Trecutul nostru era în agonie. Reluarea prieteniei de-o viaţă, cu dăruirea ei de altă dată, n-a mai fost cu putinţă. Şi doar nici unul, nici altul nu am vroit acea despărţire. Dar m-am gîndit că totuşi el era cel care putea să reacţioneze, şi, pentru a nu avea bătaie de cap, din comoditate, a cedat. Sau, poate se făcuseră cine ştie ce intrigi.

Atunci, la Ateneu, ne-am regăsit cît ne-am regăsit, doar cîteva momente. După aceea, nu l-am mai văzut. În dimineaţa zilei de 9 martie 1961, în ambulanţa care-l ducea la spital s-a stins,

În vara aceluiaşi an am trecut prin Buşteni şi m-am oprit la vila cunoscută. Erau acolo două dintre surorile lui : Ştefania şi Smărăndiţa. Cărţile stăteau tăcute, odăile, triste, biroul din cerdac, singur. Era aşteptare sau resemnare ? În grădină înfloriseră bujorii. De-a lungul gardului, ferigile îşi făceau singure vînt, clătinîndu-se ritmic, ca nişte evantaiuri. Pisica preferată a lui Cezar cafenie, cu ochi albaştri, intra neliniştită dintr-o odaie în alta. Îl căuta. S-a aşezat apoi pe birou, la locul ştiut.

Ne-am pus la masa lungă din sufragerie, fără să ne dăm seama, la locurile noastre obişnuite. Crezusem că vom putea vorbi, dar n-am putut. Ni se părea că ar fi fost, nu ştiu de ce, o trădare. Am tăcut, privindu-ne, din cînd în cînd, unul pe altul. O clipă. Era nevoie de altceva, pentru a şti fiecare ce gîndim ? ! În jur, pînă departe, era o tăcere uriaşă. Înainte de-a pleca, am urcat scara îngustă ce duce la etaj şi m-am oprit pe platforma ei mică, suspendată afară. Şi mi-a venit în faţă masivul Bucegilor, iar Caraimanul a ridicat în cer, parcă mai sus, crucea lui neagră...

FRAŢII IURAŞCU

În toamna anului 1909, adică la deschiderea şcolii, veniră la Liceul Internat — în clasele a 6-a şi a 7-a, — trei fraţi Iuraşcu, în ordinea vîrstei : Vasile, Gheorghe şi Mircea. Încă de la început şi pînă ce au terminat liceul,

prezența lor a fost un eveniment senzațional. Se întîmpla rar ca un elev să vie în ultimele clase, cînd era mai greu să se adapteze mediului. Dar nu aceasta a fost partea senzațională. Toți acești trei frați erau foarte originali, cu multiple talente artistice, de-o comportare cu totul neobișnuită. Și apoi... erau nepoții lui Eminescu. Mama lui Eminescu era născută Iurașcu și era soră cu bunicul acestor trei Iurași. Era firesc și de înțeles ca această împrejurare să ne impresioneze ; pe-atunci, gloria lui Eminescu era mai aproape, mai luminoasă, mai copleșitoare. Fără să vrem, ea se revărsa și asupra celor trei colegi. Dar aceasta era oarecum o cauză mai indirectă a interesului răsunător pe care-l treziseră Iurașii pentru toți elevii liceului. Mai hotărîtor în această privință era comportarea, originalitatea și talentul lor. Aveau toți trei un fel de a fi extraordinar de degajat, lipsit de orice conformism, cu oarecare cinism, ironie și umor. Situația ierarhică a profesorilor nu-i impresiona de loc. Comportarea lor față de ei nu se deosebea de cea față de oricare coleg. Asta era cu totul neobișnuit. Ei erau apoi foarte dezinteresați în ce privește notele. Dacă, de pildă, cu prilejul răspunsului la o întrebare, le treceau prin cap să facă o năzbîtie, o făceau cu inimă ușoară, cu un firesc comunicativ, fără a părea neapărat o obrăznicie. Învățătura, pentru ei, părea o joacă, un amuzament, de parcă ar fi avut o nouă metodă pedagogică, modernă, ce le aparținea. Profesorii erau priviți ca niște colegi mai în vîrstă și tratați ca atare, lecțiile, ca o cozerie benevolă, din care prinzi esența, adică, de la început, ceea ce în genere rămîne mai tîrziu să formeze temelia unei culturi generale. Disciplina școlii nu-i atingea și pe ei. Parcă ar fi fost elevi la o școală liberă, la care învățătura și rigorile nu ar fi avut un caracter silnic. De cîte ori le trecea prin cap să facă vreo năzbîtie, vreo farsă, vreun spirit, le făceau fără să se sinchisească. Umblau îmbrăcați neglijent, nu prea îngrijit și nici excesiv de curat. Cel mai conformist era Mircea. Ceilalți doi aveau nenumărate ciudățenii, Vasile fiind și cel mai talentat și cel mai ciudat dintre ei.

Acest Vasile avea un talent multiplu. Scria versuri foarte frumoase, deosebit de interesante față de vîrsta lui ; se pricepea foarte bine la muzică. A scris un marș al liceului, pe care-l cînta fanfara cînd ieșea la paradă. La muzică aveam ca profesor un om neînchipuit de blînd și bun. Trebuie să fi avut vreo 50 de ani, dar asta mi-i greu să stabilesc acum, fiindcă în copilărie alta este optica în privința vîrstei. Era scund și gras. Cînd se așeza pe scaunul înalt de la orga mică pentru a ne învăța, picioarele lui nu ajungeau pînă jos, atîrnau ca la copii. Într-o zi, Vasile Iurașcu, în ora de muzică, se duce la el cu o partitură de muzică, și, arătîndu-i-o, îi cere o lămurire tehnică — „domnu Aurescu, uitați-vă ce se întîmplă : dumneavoastră ne-ați spus că dacă e un diez la cheie și dacă la o notă punem un bemol, diezul dispare. Eu, iacă, am pus aici un bemol, și diezul de la cheie n-a dispărut ; și-am pus doi bemoli, și trei bemoli, și tot n-a dispărut". El se făcea a crede că se poate întîmpla o dispariție materială a diezului — să dispară de la cheie ca și cum ar fi fost șters cu guma. Desena extraordinar, cu o răbdare și minuțiozitate uluitoare. A făcut în peniță, pe cartonașe anume comandate, un joc de cărți întreg — 52 de cărți, cu toate figurile și cu ingenioase arabescuri pe dos. Era într-adevăr o operă de artă. Mă-ntreb zadarnic, dar cu o curiozitate diabolică: ce s-o fi făcut? Sînt peste 50 de ani de-atunci!

Cel mai mic, Mircea, era un caricaturist excepțional de dotat.

Toți aveau un mare ascendent asupra elevilor. Erau dintre cei aleși de plebiscistul tacit al liceului. Chiar dacă treceai numai pe lîngă ei, îți atrăgeau atenția, întorceai capul, și cine nu-i știa întreba neapărat : Cine-i ? Era în toată făptura și în felul lor de-a fi ceva cu totul deosebit, care nu consta în îmbrăcămintea lor.

Dintre toți, Gheorghe era cel mai dispus pentru farse, cu o naturalețe extraordinară.

Încă de la prima oră de latină s-a pretat la una. Axinte Frunză nu-l știa, căci era nou venit în liceu. Cum Gheorghe știa foarte bine englezește și avea și un fel de prestanță deosebită, am căzut de acord să fie prezentat încă de la început profesorului drept un elev

englez. Cu firea lui de om distrat, Axinte Frunză a luat-o drept bună. Dar, de îndată ce clasa a văzut că farsa s-a prins şi că profesorul îl tratează ca pe-un englez, au început să rîdă, unii pe înfundate, alţii pe faţă, făcînd mare haz. Bietul nostru Frunză a crezut că toată această veselie e provocată de faptul că „acela" era englez, adică dintr-un fel de primitivitate, şi a început să ne facă morală : — „Ce rîdeţi. E-o ruşine să rîdeţi, aşa, în faţa lui, fiindcă e englez. Ce-o să spună ? Că sîntem nişte sălbateci"... Morala pe această temă a sporit şi mai mult hazul. Nostim era că englezul cu pricina sta foarte serios şi îşi păstra o atitudine exagerat de demnă. Contrastul acesta adăuga şi el un motiv de veselie. Ora a trecut în această atmosferă. La sfîrşit, Axinte Frunză ne-a mai dojenit, impresionat de necuviinţa noastră, şi a ieşit din clasă, vădit uşurat că nu mai asistă la această manifestare de sălbăticie. Fireşte că, în cancelarie, de îndată ce şi-a pus catalogul pe masa lungă din mijloc, a început să istorisească cele întîmplate şi să se informeze de unde a venit şi cine-i englezul.

Directorul a rămas ca trăsnit. Ce englez ?! A venit îndată la faţa locului, în Anglia lui Gheorghe, dar noi, aşteptîndu-ne la asta, eram de mult în curtea liceului. Pe urmă, am impresia că şi directorul s-a amuzat de farsă şi s-a făcut că a uitat.

Altă dată, la ora de istorie, a fost întrebat despre războiul celor două roze. Gheorghe a început să descrie lupta cu detalii cumplite de martor ocular, cu morţi căzînd în toate părţile şi cu sînge, cu bălţi de sînge. Totul era spus cu un patos tragic, într-un crescendo accelerat, pînă cînd, deodată, se opreşte brusc, duce mîna dreaptă la cap, îşi cuprinde fruntea ca pe-o emisferă de glob şi spune repede, grăbit : „Domnule profesor, daţi-mi voie pînă afară, că mi-a venit rău", şi se repede afară pe uşă, clătinîndu-se. O scenă, minunat jucată, ca de-un mare actor. Totul fiindcă habar nu avea de războiul celor două roze, de parcă nici nu ar fi existat în istorie.

Gheorghe era un băiat frumos, foarte brunet, cu tenul palid, într-un contrast izbitor, ceea ce era de mare efect. În ieşirile lui în oraş, înjghebase un început de dragoste cu o vînzătoare tînără şi drăguţă de la unicul magazin

de pălării de damă de pe strada Lăpuşneanu. Într-o duminică, îşi lipeşte foarte artistic o mustăcioară neagră de-o frumuseţă şi iese în oraş mascat aşa. Trece pe la magazinul de mode, se opreşte în faţa vitrinei în care erau puse pe suporturi vreo două pălăriuţe de damă şi stă să privească atent ca unul ce-ar fi foarte interesat de asemenea marfă. Dinspre interiorul prăvăliei atîrna, cît ţinea vitrina, o perdea albă, croşetată cu ochiuri mari. Gheorghe rămase ca încleiat în faţa vitrinei, pînă ce perdeaua începu să mişte — semn că dulcineea lui apăruse acolo, abia bănuită. Atunci Gheorghe îşi îndreptă voiniceşte bustul, îşi răsuci o dată, de două ori mustăţile, şi a treia oară o smulse pe cea dreaptă,rămînînd doar cu una. De după perdea, se auzi un ţipăt. Gheorghe plecă uitînd să-şi scoată şi mustaţa stîngă.

Fraţii Iuraşcu au devenit astfel, în scurt timp, personajele cele mai senzaţionale din liceu, cu toate că, altfel, erau elevii cei mai retraşi : se plimbau mai mult singuri, prin locuri mai pustii, în jurul micului lac artificial din fundul grădinii sau pe aleile din preajma infirmeriei. Nu i-am văzut niciodată jucîndu-se cu ceilalţi. Ca nişte „intelectuali" puri, dispreţuiau sportul din principiu.

În liceu mai erau dinainte vreo cîţiva elevi mai originali, sau cu o originalitate făcută pentru a fi interesanţi. Unul dintre aceştia, care mai avusese asemenea manifestări, e-adevărat, mai modeste, căuta cu orice preţ prietenia lui Vasile. Acesta îşi dădu seama imediat cu cine are de-a face şi puse la cale o drăcie. Elevul acela era un băiat scund, blond, cu o faţă spălăcită. Nu ştiu de ce, lui Vasile îi trecu prin cap să-l convingă să-şi radă sprîncenele, spunîndu-i că el e un băiat foarte frumos, că are o figură de caracter, dar că îl strică... sprîncenele.

Spunîndu-i asta, îi astupa cu palma o sprînceană, îndepărta puţin capul, cum se face, convenţional, cînd admiri un tablou, strîngea ochii şi îl privea fix spunînd : „Uite ce bine ţi-ar veni ! ! Păcat că nu te poţi vedea cum te văd eu !" Azi aşa, mîine aşa, pînă ce l-a convins, şi, într-o bună zi, s-a răspîndit ca prin radio zvonul în tot liceul că Z. şi-a ras sprîncenele. Băieţii s-au pus să-l caute ca să-l vadă, dar, pesemne, el, mai puţin încîntat de noul

aspect decît instigatorul lui, Iurașcu, se ascundea, jenat. A trebuit să vie însă la masă.

Sufrageria era o sală lungă, cu o intrare la un capăt și alta în celălalt capăt, avînd mese de marmură, paralele, pe două rînduri, despărțite între ele de un culoar larg. Vreo douăzeci de mese. La un moment dat, ca la un semn, izbucni o rumoare indescriptibilă : intrase cel fără sprîncene. Toți cei peste 200 de elevi se întoarseră spre el : picioarele, scaunele scrîșniră pe dușumeaua de asfalt, vocile vuiră a surpriză și uimire, pînă ce se transformară într-o gălăgie nedeslușită, în care se amestecau exclamații și rîsete.

Nu ați văzut niciodată o față de om fără sprîncene. E ceva oribil : un boț de carne, pe care nu-l subliniază nici un punct de sprijin. Ceva fără expresie umană, ca înfățișarea unui nou-născut de dimensiuni de om matur.

A trebuit să iasă din sufragerie. Altfel, vacarmul n-ar fi contenit și nimeni nu ar mai fi mîncat nimic. Vasile Iurașcu își continuă masa liniștit. Era, pesemne, în ciudățenia lui, un sadic. Pînă-n cîteva minute, directorul Tomida îl chemă pe elevul Z. la cancelarie. Cînd acesta intră, directorul citea ceva cu capul aplecat pe masă și fără să ridice ochii întrebă : — „Cine-i acolo ?“ — „Eu sînt, elevul Z.“ — îi răspunse.

Directorul : „Întoarce-te cu fața la perete cînd vorbești cu mine“.

Și a vorbit cu el, ținîndu-l întors cu spatele.

Nu știu ce alte urmări a avut această stranie întîmplare, știu însă că, pentru a liniști spiritele, Z. a fost trimis acasă pînă i-or crește sprîncenele la loc. S-a aflat astfel că ele cresc, destul de repede, căci după două luni el a apărut cu chip normal.

Dar de-atunci, alți elevi amatori de originalitate nu le-au mai cerut consultări fraților Iurașcu. Vasile se arătă însă încîntat de experiența făcută. Parcă el ar fi descoperit o nouă rasă de oameni : fără sprîncene.

Din anii aceia am avut și am păstrat multă vreme cîteva poezii de-ale lui Vasile. Nu știu cînd și cum s-au rătăcit. Erau, cu siguranță, foarte frumoase și interesante. N-am rămas decît cu o caricatură de pe cînd eram stu-

dent, făcută de Mircea. De obicei, omul fiind mulțumit de el, nu apreciază caricaturile, mai ales cînd sînt reușite. Nu am avut acest reflex al amorului propriu, și-mi place și-acum acea caricatură, document al unui anumit timp și stil din viața mea.

Am fost și eu vrăjit și prins de acești tineri deosebiți. Am și acum impresia că dacă nu ar fi fost atît de apropiate rude de sînge cu marele Eminescu, ar fi trebuit să fie. Era în ei ceva din fantezia imaginației lui Eminescu, așa cum era, atît de mult, în chipurile lor, ceva din înfățișarea mamei lui Eminescu. M-au atras astfel, și după ce și ei și eu am ieșit din liceu și, așa, am stat o bucată de vreme, ca studenți, în odăițele vecine ale unui apartament, la aceeași gazdă, în strada Vasile Conta. Eram deseori în camera lui Vasile, unde asistam ceasuri întregi la munca lui de desenator. Avea și într-asta un talent egal cu cel din poezie și din muzică. Era însă astfel construit, încît nu a rămas nimic din tot ce-a făcut : un mare talent care nu s-a realizat.

Apoi, zeci de ani nu am mai știut nimic de acești frați Iurașcu, dintre care numai cel mai mic, Mircea, și-a făcut o carieră, ieșind doctor.

Mult mai tîrziu, cînd numai aceste amintiri mai stăruiau în mine, învăluite de un dureros regret, l-am regăsit pe acest Mircea, doctor la policlinica Politehnicii din București, după ce mai înainte, întîmplător, cu prilejul scoaterii unui certificat medical, l-am găsit, ce mai rămăsese din el, pe sclipitorul și scepticul Vasile, din amintirile mele. Era un mic funcționar administrativ în unul din sordidele birouri ale spitalului Brîncovenesc de pe malul Dîmboviței. După ce am plecat, m-am găsit în stradă plîngînd, de parcă acolo în spital mi-ar fi murit cineva foarte aproape. O epavă în fundul unui ocean, în care mișunau puzderie, niște oameni nenorociți, în halate vechi de spital. Amintirea acelei clipe regăsite mă doare și acum. E una din cele mai mari tristeți din viața mea. Era un eșec penibil al naturii, care-și bătuse joc de una din făpturile ei cele mai minunate. Atîta a fost ! Deși îl regăsisem, nu am mai avut curajul să-l mai revăd. Să fi fost dintr-un fel de lașitate sau poate pentru că nu am izbutit să identific în cel re-

văzut nimic din Vasile de altă dată, şi cu acesta de-acum nu aveam nimic comun?

Am rămas totuşi cu un sentiment de vină, de parcă l-aş fi părăsit într-un pustiu. El era născut astfel încît să se vorbească îndelung despre el în istoria literaturii acestei ţări, iar nu, aşa, într-o scurtă notă dintr-un memorial, în care e un chip trecător, ca unul de pe stradă, după care întorci capul fără să ştii de ce. Aceste puţine pagini de-aici, în care am început să-l evoc, înseamnă totuşi în ansamblul cuvintelor mele un capitol plin de emoţie şi de tristeţe de-o mare intensitate, ceea ce-i dă alte dimensiuni, reale, de mare cuprins.

CAPITOLUL II

Studenția

O vacanță mare de vară, cu o excursie pe jos, pe Valea
)ltului, apoi pe creste pînă la Jiu și în jos, pe sălbatica
ii vale tăiată în stînci.

Și, după aceea, libertatea, marea libertate, totala liber-
ate.

După o copilărie și o adolescență închise nefiresc în-
r-un internat, cu ore și program fix în fiecare zi, de
imineață și pînă noaptea, printre aceiași și aceiași elevi,
u teama de aceiași și aceiași profesori, libertatea! Căci,
n timpul acela, studenția era libertate deplină : te duceai
au nu la cursuri, dădeai sau nu examene, citeai ce vroiai
i cînd vroiai.

Pentru mine au fost atunci un fel de ani pregătitori
entru literatură : visare în permanență, cel puțin o poe-
ie pe zi, o lungă rătăcire, noaptea, pînă tîrziu, pe străzile
ăpădite de castani bătrîni, într-o liniște imensă ca o stra-
osferă.

Ce importanță avea că stăteam „la gazdă" într-o cameră
nică, fostă bucătărie, că luam masa cu o cartelă la „Bolta
ece", unde servea Vasile, un potemkinist pripășit în exil
a Iași.

Nimic din aceste preocupări materiale legate de viață
u avea importanță. De dimineață, de cum mă sculam,
imțeam viața înainte, ziua întreagă fără nici o constrîn-
ere, libertatea ca aerul, ca cerul. Orele de cursuri, poate
iindcă erau facultative, constituiau și ele un divertis-

ment de loc supărător. Cîţiva profesori, prin persona litatea şi firea lor, constituiau o atracţie, iar felul cu predau ne da şi nouă un sentiment de importanţă. Era aşa : Constantin Stere, profesorul de drept constituţiona şi Matei Cantacuzino, profesorul de drept civil. Eram pe-atunci, în 1914, doar cîţiva studenţi la Facultatea d drept din Iaşi. Mi se pare, într-un an cu mine, vreo opt sprezece. Mai erau şi nişte studenţi cărora le spunea „ambulanţi", care locuiau la Bucureşti şi veneau numa pentru examene la Iaşi, cu iluzia că aici nimeni nu cade după cum, în nu ştiu ce insulă a fericirii din Japonia nimeni nu moare. Dar aceia nu ne încurcau viaţa stu denţească. Nici nu-i cunoşteam după nume, ci doar dup îmbrăcăminte, după tăietura hainei şi a gulerului cămăşi Apăreau în Iaşul patriarhal de-atunci ca nişte turiş veniţi într-o excursie colectivă.

Dar după cum în insula din Japonia se moare totuş şi aici ambulanţii cădeau, şi încă în proporţii îngrijoră toare.

CONSTANTIN STERE

Mulţi dintre noi, studenţii, eram din liceu cititori a *Vieţii româneşti* şi în mare măsură la curent cu viaţ politică din ţară, în care Stere juca un rol de prim o din. Dacă nu-l cunoşteam personal, eram în schimb fo maţi, încă înainte de a fi studenţii lui, la şcoala judecă ţilor şi ideilor sale. În această situaţie eram şi noi puţi suspecţi, dar nu ca el „trădători". Eram numai, desigu „de stînga", fără să ne dăm seama. Pe-atunci, direcţii acestea laterale : dreaptă, stîngă erau numai la drumu şi la vehicule.

Închis în internat, nu izbutisem să-l văd pe Stere nic odată. Îl ştiam numai din fotografii. Colegul meu Alexa dru Carp, care era cumnat cu Ibrăileanu, cunoştea mul colaboratori ai *Vieţii româneşti*. Mi se pare că el se duc pe la redacţie. Din cauza asta, el căpătase în ochii m un mare prestigiu ...„literar". Era oarecum în tainele zeilo Căci pe vremea aceea, ce mi se pare astăzi ca înainte d potop, scriitorii de la *Viaţa românească* erau pentru no

evi de liceu, nişte adevăraţi supraoameni. Literatura în
enere ni se părea ceva misterios, în care, ca într-o nouă
itologie, se amesteca cel puţin o zeiţă.
Dar C. Stere ne-a impresionat mai mult decît toţi,
umai cît îi auzeam sau îi citeam numele. Pînă ce a in-
rat în amfiteatrul unde ţinea cursurile, mulţi nu-l văzu-
ră, dar toţi parcă-i simţeau, înainte să fi intrat pe uşă,
ergia clocotitoare şi parcă suflarea lui puternică de om
lid care urca în grabă un pisc.
În toată minunata noastră dispoziţie, Stere aducea, prin
erul lui auster şi teribil de serios, un sentiment de sfială,
acă nu, de-a dreptul, de teamă.
Statura lui masivă, grea, firea lui ermetică, glasul hotă-
t, dispoziţia lui ce de cele mai multe ori mi se părea
orocănoasă, uneori furiile lui, pentru care noi nu aveam
ici o vină, ne inhibau o stare de spaimă. Ştiam foarte
ine că nu are să se atingă de nici unul dintre noi, că
u ne va adresa nici măcar un cuvînt de mustrare, şi cu
ate acestea ne era frică.
Stere ţinea cursul într-un mic amfiteatru. Jos, era o
asă lungă şi un scaun. Între masă şi rîndurile de pupi-
e era un spaţiu destul de larg. Pe acest spaţiu, Stere
plimba de la uşă spre geam şi înapoi, rostindu-şi lec-
a. Stere n-a stat niciodată jos, pe scaun. Se plimba căl-
nd apăsat, cu un aer de aspră concentrare. Rar se uita
bănci. Noi parcă asistam nevăzuţi la aşezarea pentru
tdeauna în mintea noastră a unor norme morale. Ni s-a
suflat atunci credinţa în cîteva adevăruri, de care eu
-am călăuzit apoi, ca cei rătăciţi iarna, noaptea, pe ză-
zi mari, după stîlpii de telegraf.
Analizînd art. 7 din Constituţia de-atunci, care făcea
discriminare pentru evrei, puşi într-o stare de inferio-
tate, sau votul cenzitar, ridica deodată glasul, protes-
nd, acuzînd orînduirea şi, trecînd pe lîngă masa mare
chip de catedră, bătea cît ce putea cu pumnul, arun-
nd priviri mînioase. O şuviţă de păr îi cădea pe tîmplă,
emurînd. Glasul îi era mai repede şi mai sacadat, vocea
ai patetică. Nu eram noi autorii nedreptăţilor din con-
ituţie. Ne făceam şi mai mici în pupitre. Nu mişca unul.
imeam tăcuţi, parcă mustrarea unor secole, a unui şir
treg de generaţii de obijduiţi.

Atunci nu am sesizat sensul acestei indignări, dar m
tîrziu mi-am dat bine seama că aceste ieşiri au contr
buit enorm la formarea noastră pentru înţelegerea jus
a democraţiei şi umanismului. Lecţiile lui erau astf
nu numai de drept constituţional, ci şi de drepturi a
omului, de civism, de civilizaţie, de omenie.

Cel care ne înfricoşa atît cu aspectul lui de mistr
furios era în fond de-o mare bunătate şi omenie. Avea
în faţă un justiţiar, nu numai un profesor. Ne învăţa n
numai ceea ce este, ci şi ceea ce ar trebui să fie.

Deprins probabil din copilărie şi din tinereţe cu o al
limbă, vorbea greu româneşte, aveam impresia că-şi cau
mereu cuvintele. Dar cînd le rostea, poate chiar din aceas
cauză, le simţeam ca smulse din fiinţa lui, parcă, aşa, c
rădăcini cu tot, ca ceva adus jertfă pe-un altar. Asta cre
tea enorm puterea de convingere. Marele lui succes c
orator în adunări publice sau în Parlament se datora î
parte tocmai acestei dificultăţi de exprimare, care te făce
să simţi că vorbele pornesc din adîncul său, rupte di
trup de puterea convingerii. Vorbele lui aveau astfel
mare greutate ; nu aveau nimic din sensul sau imagine
dictonului *„verba volant"*. Ele nu ieşeau uşor ; erau păr
organice, pe care le rupea din făptura sa fizică şi
oferea ca într-o legendă, ca într-un mit.

Eram foarte tineri atunci, noi, elevii lui, dar am av
toţi aceeaşi senzaţie şi i-am dat acelaşi sens. Totuşi, r
ştiu dacă ne-am dat bine seama de privilegiul ce-l avea
de a fi elevii lui şi de a-l putea asculta, cu toate că
acel timp era una dintre cele mai proeminente personalit
din viaţa politică şi culturală a ţării. Ştiam cîte ceva d
viaţa lui de revoluţionar, de închisorile lui, de surghiun
suferit — atîtea elemente de biografie puţin obişnuit
ceea ce a făcut să-l privim cu veneraţie şi, iarăşi, nu şti
de ce, cu o teamă care nu s-a justificat nici măcar prin cor
portarea sa la examen.

Printre noi, studenţii, era şi fiul său mai mic, Gheorgh
cu care eram prieten. Îi spuneam, familiar, Gică. Me
geam uneori acasă la el. Stere avea casa lui, sus, la c
pătul străzii Sărărie — o casă întinsă, dar modestă, num
cu parter, dar care avea în jos, pe coastă, spre Ciric,
grădină mare cu copaci, o adevărată pădurice. Casa,

ɲrma unei linii frînte, avea în colţul frînturii ei o cu-
olă — o cupolă astronomică, ce se mişca, avînd la mar-
ine, pe circumferinţa ei interioară, gradaţii, iar în mijloc,
lunetă astronomică.

M-am urcat o dată cu Gică acolo, dar, să spun drept,
erul văzut de mine în fiecare noapte, cu ochiul liber, mi
-a părut, cu misterul lui cu neputinţă de exprimat, mult
ıai frumos decît cel din lunetă, clar şi geometric, arti-
icial parcă.

Stere era un îndrăgostit de astronomie. Şi o cerceta
ctiv. Observatorul instalat de el, probabil cu jertfe se-
ioase, nu era doar ceva decorativ, ci un instrument de
tudii. Căci, o dată, mai tîrziu, la începutul familiarizării
ıele cu oamenii din redacţia *Vieţii româneşti*, am fost la
l acasă să-i duc, pentru corectură, şpaltul unui articol.
'unoşteam topografia casei. Ştiam unde-i este biroul. Cînd
m deschis uşa, deodată am auzit strigînd tare : — Stai !
i m-am oprit. De-a lungul tuturor pereţilor, erau rafturi
line de cărţi. Pe despărţiturile acestor rafturi, ca şi pe
os, pe covoare, pe scaune, pe birou, pretutindeni erau
eci şi zeci de fluturaşi de hîrtie albă, prinşi cu ace cu
ămălie. Stere sta în picioare, la birou, în mijlocul lor.
Ju înţelegeam nimic. Mi se părea straniu, aproape o ne-
unie, căci nu am făcut deodată legătura între acest spec-
acol ciudat şi pasiunea lui de astronom. Fiecare dintre
cei fluturaşi de hîrtie reprezenta o stea importantă ; gru-
area lor — constelaţii ; ansamblul — firmamentul în-
reg.

Am fost pironit prin acel autoritar : „Stai !" pentru ca
ă nu calc cumva şi să stric vreo constelaţie, poate, ire-
'erenţios, chiar pe cei trei regi din constelaţia Orion.

I-am întins de la distanţă şpaltul, fără să mai fac
ıici un pas, cu toate că în acest firmament, cu oare-
are atenţie, se mai putea păşi. Trebuie să spun că nu
n-a iniţiat de loc în tainele ştiinţei sale preferate.
-am lăsat acolo, în cer, printre stelele de hîrtie, care nu
rau totuşi o joacă, ci un lucru extrem de serios pentru
ın pămîntean tot atît de serios.

Deşi, desigur, cel mai hotărîtor dintre iniţiatorii
Vieţii româneşti şi apoi cel mai prestigios dintre fon-
datorii ei, şi deşi colabora des şi substanţial în paginile

revistei în care a publicat studii și articole cu ma
ecou în viața politică și chiar în dezvoltarea viej
sociale a țării, el venea foarte rar în redacție.

Pentru anumite probleme redacționale, avea într
vederi la el acasă cu Ibrăileanu, care, de altfel, av
mînă liberă în această privință, iar în altele, material
cu Ioan Botez, cel care fusese însărcinat cu procurar
fondurilor necesare apariției revistei, folosind și el pentr
aceasta girul și prestigiul politic al lui Stere.

Cînd venea însă, sta și vorbea de seară pînă aproa
de orele dimineții fără ca nimeni să-și dea seama cîn
a trecut timpul. Era vădit că se simțea cum nu se poat
mai bine printre prietenii din redacție, în atmosfera
literară, și de-aceea se despărțea cu greu. Venea îns
rar, din cauză că era ocupat pînă peste cap de viața
problemele politice ale vremii, pentru care se pasion

Deși, titular, doar șeful organizației partidului lib
ral din Iași, el juca un rol hotărîtor și de mari propo
ții în directivele politice ale partidului liberal. Vot
universal, exproprierea moșiilor, împroprietărirea țăran
lor erau reforme din care își făcuse un crez, luptînd c
toată șleahta moșierilor din partid, care îl urau d
moarte.

Această activitate politică îl ținea aproape tot timp
în București și făcea să treacă pe-al... zecelea plan re
vista de la Iași care îl interesa ca instrument politic î
difuzarea ideilor sale de culturalizare, menționate lămu
rit în „Cuvîntul“ — program din primul număr a
Vieții românești, din care apare ca protagonistul „popora
nismului“ în țara noastră.

În istoria culturii românești, Stere a fost cu drep
cuvînt identificat cu poporanismul. El i-a făurit ș
doctrina și conținutul, ca o versiune românească, în con
dițiile țării noastre, a narodnicismului.

Atitudinea sa alături de puterile Europei central
în timpul primului război mondial, tipărirea sub ocupa
ția germană a ziarului *Lumina*, urile acumulate ale cla
selor dominante din țara noastră împotriva luptătorulu
aprig pentru marile reforme sociale și politice din ace
vreme au izolat și mai mult pe acest mare solitar, pa
triot și revoluționar, ce-a însemnat în istoria politică

ării noastre o figură de erou ibsenian și o pagină care a trebui să fie scrisă o dată, cu toată obiectivitatea, cu ot respectul de adevăr și cu o justă apreciere și desărțire a ceea ce a fost bun și ce a fost greșit în marele ui zbucium.

Mulți ani, înainte și după primul război mondial, ersonalitatea lui Stere, neobișnuitul ei în peisajul poitic al partidelor politice de-atunci a tulburat pacea nultor celebrități de carton și a stricat buna digestie a oierilor din clasele dominante, împărțite pe partide umai fiindcă preopinenții erau mulți și lacomi, iar rada, micuță și suptă.

Dar acest mare și interesant episod din istoria țării oastre, care este viața și activitatea lui Constantin Stere, u am nici măcar intenția să-l includ aici. El poate umple nai multe tomuri cu fapte și învățăminte. Însemn aici doar eea ce mi se pare necesar pentru conturarea unei mari iguri care a avut, cîteva decenii, un rol de mare imporanță în cultura noastră, și numai întrucît acest rol a avut a bază prestigiul său politic. Cu toate unele greșeli de iziune istorică și ideologică, el a reprezentat în epoca sa ținută morală de mare altitudine.

L-am cunoscut cînd era în plină vigoare : la 50 de ni. Temut, dar respectat și de prieteni, și de dușmani. n băltoaca partidelor politice de la noi, el a fost o nsulă de corali. A trăit, rezistînd urilor, luptelor și nsucceselor, 71 de ani, stingîndu-se în plină glorie... lierară, ținut de refugiu, de poezie și meditații. Dar cîți lin acești ani au fost propriu-zis ai lui în sensul în are un om își are pentru sine propria lui viață, în care-și imte ca pe-o realitate de sine stătătoare ființa lui bioogică și gîndurile sale, ca pe o mulțime de oameni ? i cîți și cine sînt aceia care își trăiesc propria viață ? ît de mulți, ca și Stere, au fost aruncați de toate tîncile vieții, sacrificați, înstrăinați și regăsiți din dointa instinctivă, a firii lor, de a lupta perpetuu pentru ei obijduiți ? Și cum, tocmai ei, au fost socotiți niște paria" ?

Sînt oameni care te fac să crezi că viața ne dă neori indicațiuni despre tainele mobilelor lor, oameni

cu care viaţa vrea să ne demonstreze destinele ei cel mai înalte.

C. Stere a fost unul dintre cei destinaţi de soart pentru o asemenea demonstraţie. Altfel, s-ar explic greu neastîmpărul viguros şi îndărătnic care a stăpîni şi structura sufletească, şi faptele lui, de la începutul ado lescenţei sale, neobosit, pînă la sfîrşit. Mă întreb cu în doială dacă şi cei 17 ani de la început, ai copilăriei, a fost întru totul ai săi.

Mi-aduc aminte că o dată, în redacţia *Vieţii romă neşti,* cînd se vorbea de specificul umanist al literaturi engleze şi de slaba ei pătrundere la noi, Stere a mărturisi că el citeşte îndeosebi scriitorii englezi, şi mai ales p Galsworthy, fiindcă el, care nu a cunoscut viaţa de fa milie, o găseşte acolo, în romane. M-a impresionat mul această mărturisire spontană, pe care nu am uitat-o, c toate că era, oarecum, în marginea discuţiei general Şi m-am întrebat de multe ori, cînd îmi revine în mint şi mă întreb şi acum, cînd o consemnez : ce copilări poate avea cineva fără familie, fără atmosfera caldă d familie, fără o casă a ei, care este ca un cuib ?

De aici, poate, împăcarea cu izolarea, căutarea ei, c o modalitate a vieţii. Nu se poate ca ceea ce cuprinde toată acea mărturisire făcută în treacăt să nu fi pu pecetea ei asupra caracterului lui Stere, asupra sensibili tăţii lui pentru cei slabi, asupra concentrării sale în sin Familia era doar numai el.

De-aici, desigur, şi un sentiment exasperat de fa milie. După a doua sa căsătorie cu doamna Radovic a avut un copil, un băiat. Fiind un copil pe care l- avut la o vîrstă mai înaintată, era firesc să aibă pentr el o afecţiune deosebită. Totuşi, nu se poate explica nu mai prin aceasta faptul că l-a fotografiat ani întregi *î fiecare zi,* alcătuind albume care marcau concret pro cesul de creştere, altfel, în aparenţă insensibil. Se exprim după mine, şi în asta, omul care n-a avut în copilăria s familie.

Consecvent acestei dăruiri de sine, a predat mulţi milor de cititori, printr-o mare operă literară, amintiril propriei sale vieţi, adică tot ce era mai intim legat d el, pentru ca ceea ce era bun în ele să fie redat altor

C. Stere a restituit civilizației și omenirii tot ce a primit de la ele și tot ce a putut singur să adauge.

A suferit, fără să se demoralizeze, toate neajunsurile superiorității sale într-o societate mediocră și meschină, care l-a izolat din ce în ce mai mult. Într-un mediu politic de diletanți corupți, venali și ambițioși, Stere a fost un serios om politic în deplinul înțeles al cuvîntului. De aici lipsa de sudură dintre el și celelalte elemente politice și aproape întreaga viață politică a vremii sale. A contribuit la izolare : propria sa superioritate, cinstea și dezinteresul său, credința intransigentă în ideile sale, ca și disprețul conștient de gloata politicienilor de meserie. Ostracizarea lui trebuia astfel să vie ca o necesitate de omogenizare a mediocrității tulburate de prezența lui. El era turnat dintr-un aliaj care nu se suda cu nici unul străin.

Prin izolarea în care a trăit, Stere a avut totdeauna aparența unui om învins, chiar și cînd a fost un învingător. Au ieșit victorioase unele din ideile sale, prin stăruința și puterea convingerii lui. Influența existenței sale a fost generală și copleșitoare, ca influența prezenței unui masiv muntos pentru întreaga regiune pe care o domină. Și aer, și temperatură, și condiții de viață, totul este determinat de existența muntelui mut și netulburat. Tot ceea ce în prima decadă a acestui secol purta în țara noastră semn de generozitate și cît de cît, puțină democrație și justiție socială în cadrul orînduirii burgheze, avea în Stere un tovarăș de luptă.

Cu toate nedreptățile, asprimea vieții de care a avut parte, cu toate urile nejustificate pe care le-a născut, Stere nu a ajuns la disprețul de oameni. În ultimii ani, le-a istorisit viața, le-a dezvăluit ideile și le-a arătat rănile sufletești, în neuitatul tău roman-fluviu, care mărturisește mai degrabă dragostea lui pentru oameni. De aceea i-a luat, oarecum, ca pe niște confidenți. După opt volume, romanul nu a ajuns la sfîrșit. Poate nici nu ar fi ajuns, căci Stere trăise atît de variat, de tragic și de intens, încît avea de spus nemăsurat de mult.

Pentru el, scrisul se alimenta dintr-o îndelungată experiență, ca și din multe, foarte multe lecturi.

Prin 1935, scriam la *Adevărul* o rubrică zilnică, intitulată *Comedia umană* — asociații de idei și gînduri intime brodate pe un mic fapt divers. Într-o zi, mă întîlnesc cu Stere în holul mare de jos, de la ziarul *Adevărul*. Mi-a spus că-mi urmărește rubrica și îl amuză foarte mult, dar deodată îmi pune întrebarea, născută din gîndul că scriam un articol în fiecare zi :

— Dar pui la loc ? Scoți, scoți mereu. Trebuie să pui la loc, să nu ajungi la fund...

Vroia să spună că scrisul este transcrierea sugestiilor din lecturi și a experiențelor de viață. Și voia să știe dacă prin acestea întregesc la loc zăcămintele care se cer scoase la suprafață, la lumină, atunci cînd scrii. Mă gîndesc acum că un om care a dus, ca el, o viață atît de zbuciumată, de variată și de plină, nu avea problema rezervelor, oricît ar fi scris. Acestea, din contră, îi creaseră, la vîrsta lui înaintată, o frenezie de exprimare. Mărturisea de multe ori, cu o luminoasă și tinerească lucire în ochi, ce mare delectare este pentru dînsul scrisul. Acest scris doar îi rezolvă totodată necesitatea lui temperamentală de izolare și cel mai larg contact cu mulțimea oamenilor. Stere — scriitorul, pentru opera lui de ficțiune a fost mult mai fericit decît Stere — omul politic, pentru opera lui socială.

Dar romanul său e atît de puțin operă de imaginație, încît n-ar fi putut schimba nici un rînd din el fără să aibă impresia că trădează un adevăr, că șterge o realitate. De altfel, unele din episoadele romanului său au fost istorisite în redacție ca amintiri personale.

Cînd intra el în redacție, oricît de aprinsă ar fi fost discuția, se oprea brusc, oricine ar fi fost cel care vorbea în acel moment. Parcă-ar fi intrat generalul într-o sală gălăgioasă plină de soldați. Sfiiciunea mea de cînd îi eram student o simțeam și acum, la toți, chiar la Ibrăileanu — ceea ce mă contraria și mă supăra chiar. Stere avea locul lui în redacție : pe canapeaua din fund, pe care se așeza „turcește", cu picioarele adunate sub el, cum stau de obicei orientalii. Dar nu rămînea așa mult ; sărea, se scula, se plimba, iar se așeza, cînd plimbîndu-se, cînd gesticulînd.

Cînd povestea el, era o tăcere atît de totală, că parcă o simţeai ca pe-o realitate pozitivă, ca pe o încordare. Mi-l aduc aminte povestindu-ne odată întîmplări din surghiunul lui în Siberia. Una din ele a pus-o şi în roman. Romanul l-am citit acum vreo 30 de ani, şi cartea n-o mai am, căci un împrumutător de profesie nu mi-a mai restituit-o. Amănuntele întîmplării deci îmi scapă şi nu am cum să mi le împrospătez ; nici nu aş voi. Căci mi-ar strica ceea ce mi se pare a fi esenţial : atmosfera pe care a creat-o atunci în redacţie, sub lumina ei slabă, cu multe figuri de oameni nemişcaţi şi tăcuţi, şi pe care n-am s-o uit niciodată.

Neobişnuită era şi întîmplarea care avea toată asprimea acelor ţinuturi şi toată tragedia tînărului revoluţionar Stere, dar pe noi ne-a impresionat tot atît de puternic felul de-a istorisi al lui Stere, vorbirea lui şi figura lui concentrată, ce trăia parcă şi acum ceea ce fusese, cîndva, *acolo*.

Povestirea ne-a ţinut în redacţie mai mult decît de obicei. Toţi, şi cei care aveau familie şi copii, au uitat de casă şi de îngrijorarea la care da loc întîrzierea lor neaşteptată.

Stere şi-a dezdoit cu greu picioarele adunate sub el pe canapea, şi s-a ridicat. Mi s-a părut de piatră. Şi-a aşezat pala de păr ce-i cădea pe-o tîmplă, dar nu s-a uitat la noi. El mai întîrzia, probabil, *dincolo*. L-am simţit atît de puternic prin încercările cumplite ale vieţii lui ! Parcă nu aveam în faţă un om pe care-l cunoşteam, cu care schimbasem cîteva vorbe, ci o figură legendară, din altă epocă, din alte ţinuturi cumplite şi ele. Şi încercările lui nu ajunseseră încă la capăt. Dar, privindu-l, aşa, masiv şi hotărît, aveam impresia că oricum şi oricînd el poate înfrînge totul. Impresia aceasta de figură legendară a început de-atunci să întovărăşească, în mintea mea, omul de care împrejurările vieţii mă apropiau tot mai mult. În felul acesta el dăinuie în amintirile mele, nealterat prin moartea lui.

Cînd am ieşit din redacţie în noaptea aceea — căci era după miezul nopţii —, am avut impresia că ochii lui Ibrăileanu sînt mai strălucitori şi pleoapele lui se zbăteau mai des — semn de frămîntare şi zbucium de gîn-

duri. Toţi tăceau şi parcă fiecare căuta să fie cît mai degrabă singur. Greu de spus de ce anume. Nici atunci n-am ştiut să-mi răspund, căci şi atunci mi-am pus această întrebare. Totul se petrecuse, în depărtata Siberie, loc de sinistră legendă şi el, cu oameni necunoscuţi, parcă doar nişte umbre, şi cu răutăţi cumplite, pe care nu le înţelegeam.

Din operele unora dintre clasicii ruşi ştiam cîte ceva despre Siberia şi surghiunul în acele locuri, dar nu văzusem niciodată cu ochii noştri pe cineva, pe un om în carne şi oase, care a trăit iadul de-acolo.

Parcă ceva ireal, de sălbatică epopee umană, învălui chipul lui Stere din noaptea aceea. Parcă însuşi gerul siberian pătrunsese pînă aici, şi, nu ştiu cum, mă temeam, pe stradă, în noapte, de rarii trecători, în care vedeam nişte gardieni obosiţi de torturi.

În mintea mea, oamenii care au suferit mult s-au bucurat totdeauna de un privilegiu straniu de supraoameni. Oare fiindcă suferinţa înnobilează întotdeauna? Oare fiindcă suferirea unei nedreptăţi pune pe fruntea victimei o cunună? Oare fiindcă suferinţa pentru cei mulţi şi umili dă celui ce suferă atribute de divinitate? Nu ştiu. Dar din noaptea aceea, şi apoi după ce i-am citit zguduitorul său roman — document autentic de viaţă, din viaţa autorului — Constantin Sere mi-a apărut alt fel, mai mare, mai pe deasupra acestei lumi şi a oamenilor ei.

E impresia cu care am rămas pînă cum.

MATEI CANTACUZINO

Ar fi nepotrivit să fac o apropiere între cei doi profesori ai mei: Constantin Stere şi Matei Cantacuzino. Erau amîndoi nişte personalităţi atît de proeminente, încît calităţile lor parcă-i deosebeau mai mult decît îi apropiau. Nu mi se pare de loc ciudat că tocmai faptul că erau două personalităţi marca şi mai mult deosebirile dintre ei, calităţile fiecăruia avînd specificul lor mai puternic.

Matei Cantacuzino era prin origine, dar mai ales prin educaţie şi temperament, „un boier", nu în sensul de

clasă, ci în sensul bun al cuvîntului, folosit mai ales în Moldova, adică un om de caracter, cu o cultură rafinată, cu o educaţie aleasă, de-o mare distincţie sufletească. Dacă ar fi trăit la 1848, mi-l închipui alături de Bălcescu. Dacă ar fi trăit pe la 1500, ar fi fost mîna dreaptă a lui Ştefan cel Mare. Om de-o corectitudine şi o loialitate exemplară. Cu toată originea lui de clasă, sufletul lui vibra pentru soarta celor exploataţi. Prin anul 1918 a apărat în faţa Curţii Marţiale din Iaşi ca avocat benevol pe tipograful Gheorghe Tănase, comunist, pentru delictul de les-majestate. Şi a făcut-o cu vehemenţă, atacînd păcatele orînduirii şi clasa dominantă, şi cu accente mişcătoare de umanism.

Îşi fixase orele de curs între 11 şi 13. Cînd cursul se prelungea peste oră, dacă în ziua aceea avea vreun proces la Curtea de Apel, se oprea din vorbire spunîndu-ne : „Continuăm vineri ; acum trebuie să plec că mă aşteaptă babalîcii de la curte".

Deşi un eminent civilist, îşi pregătea amănunţit fiecare curs, făcîndu-şi un mic plan scris pe-o carte de vizită, cu care se juca, rulînd-o în mîini, în timp ce vorbea. Cursul lui era astfel perfectat, sistematizat şi de-o claritate clasică.

Era un bărbat înalt, slab, cu o frunte largă şi brăzdată, cu mustăţi mari şi sub buza de jos cu un smoc mic de barbă, care, pe-atunci, în mod obişnuit, se numea „muscă". Îmbrăcat corect şi îngrijit, avea acea eleganţă care constituie specialitatea englezilor. Cît vorbea, privirile lui ne urmăreau, îmbrăţişîndu-ne parcă într-o căldură paternă. Avea, la vîrsta lui, ochii tineri şi faţa deschisă, ca iluminată de dragoste de viaţă, fără pic de veselie vulgară.

Amfiteatrul în care-şi ţinea cursul era la primul etaj. De la parter urca o scară largă, dreaptă. Cînd se întîmpla să întîrzie, noi profitam de ocazie să plecăm la o plimbare, în grup, în grădina Copou. Trebuie să fi fost foarte dezamăgit că nu ne găseşte, dar era just şi nu se supăra căci, în fond, el era cel în vină. După ce i s-a întîmplat asta de vreo două ori şi întrucît scara ce urca la etaj era cam bruscă pentru puterile lui, de

cîte ori întîrzia, se oprea jos, la capul scării, şi striga la aprod :

— Neculai, Neculai, au plecat băieţii ?

Şi cînd se asigura să mai sîntem, era foarte bine dispus. Considera asta ca un act de condescendenţă pentru el.

Mai tîrziu, şi-a tipărit cursurile, adică un veritabil tratat de drept civil, o adevărată valoare a doctrinei juridice.

Matei Cantacuzino avea o casă gospodărească, numai cu parter, nu prea mare, pe strada Carol, vis-a-vis de grădina Copou. În faţă, spre stradă, avea o grădină cu copaci şi flori, în fundul căreia casa de-abia se vedea printre crengi, şi de departe părea şi mai scundă. Uneori, noaptea, cînd mă duceam, în lunile de vară, spre Copou, vedeam, în grădina aceea, silueta înaltă, singuratică a profesorului. Se plimba încet, cu paşi rari, adulmecînd probabil parfumul puţin înţepător al trandafirilor. Erau, se vede, ceasurile lui de poezie, acele ceasuri de întrebări la care fiinţa omenească îşi caută mereu un răspuns şi nu găseşte niciodată.

Lumina unui bec din stradă, furişată printre crengile înfrunzite de tei bătrîni, da grădinii o atmosferă difuză de ireal, de-un gri-albastru delicat. Şi profesorul era o apariţie ireală. Lumina aceea difuză părea ca o muzică subtilă de cameră, în surdină. Împrejur, în vale, Iaşul era liniştit, cufundat în tăcere. Parcă profesorul şi eu eram acum singurii supravieţuitori. Şi am avut deodată impresia că ne-am înţelege foarte bine dacă mi-aş lua curajul să-i spun, cînd se apropie de stradă : — Bună seara, domnule profesor ! Dar n-am făcut-o şi am trecut unul pe lîngă celălalt fără să ne vedem, fără să ne simţim, ca şi cum am fi evoluat la altitudini şi pe planuri diferite, între care nu e cu putinţă nici un punct de întîlnire cînd poate, amîndoi, fiecare în stilul său, ne gîndeam la aceleaşi lucruri nedezlegate.

În fiecare zi după-amiază, la aceeaşi oră, cam pe la 5, Matei Cantacuzino, în orice anotimp şi oricum ar fi fost vremea, cobora dealul Copoului şi se ducea, mergînd tacticos şi fără grabă, la Jokey-club pentru partida lui

de „preference". Avea probabil, acolo, un colţ şi o masă a lui, cu parteneri obişnuiţi.

La el, tabietul acesta boieresc, supărător la boierii care nu făceau nimic în tot cursul zilei, nu mă indigna. Pentru el erau orele de destindere după munca lui de intelectual subţire. Ori, poate, se ducea să mai uite... să mai uite de marea lui durere. În preajma Anului nou, din 1916, un tren, încărcat peste măsură de pasageri plecaţi la rude şi de soldaţi în misiuni — era în timpul primului război mondial şi al refugiului la Iaşi —, nu a mai putut frîna pe panta repede de la Bîrnova şi a deraiat în gara Ciurea, omorînd aproape o mie de oameni. Printre aceştia, fiul drag al profesorului. O lovitură năpraznică, pe care a suportat-o greu, pînă la moarte. Fiul a fost înmormîntat în dosul gării, unde s-a întemeiat un cimitir cu victimele acestui uriaş accident. Matei Cantacuzino a cerut să fie şi el înmormîntat acolo, alături de fiul său... În mari nenorociri, oamenii devin aceiaşi, simpli şi duşi de tragice naivităţi. Puţin trebuie ca şi cel mai raţionalist să devie superstiţios. Inteligenţa şi cultura, în asemenea împrejurări aspre, prea puţin folosesc. Ceva nedefinit, cenuşiu, ca un nor subţire, şterge contururile şi pune un văl abia străveziu pe aduceriaminte.

După această tragedie, Matei Cantacuzino a dăinuit. Omul-biologic dăinuie şi singur, fără intervenţia nici unui efort de voinţă sau a unui act de raţiune. Dăinuie de la sine, ca o maşină o dată pornită. Dar mai era el oare acelaşi ?

Cînd a scos tratatul de drept civil, am publicat o cronică în *Viaţa românească*. Era mai mult decît o recenzie obişnuită ; era mărturia unei afecţiuni cum se întîmpla pe-atunci între unii profesori şi unii studenţi. El a simţit asta şi mi-a trimis, pe-o carte de vizită, aceste cîteva rînduri : „Iubite Demostene Botez — am tot nădăjduit să te întîlnesc la Curte, unde am avut de pledat în ultimele timpuri pentru a-ţi spune, prin viu grai şi mai cu seamă prin strîngere de mînă, tot ce am simţit cetind recenzia ce ai publicat-o în *Viaţa românească* despre cartea mea. Am găsit în d-ta solidaritatea sufletească pe care am căutat să o stabilesc între elevii mei

şi mine, şi am găsit-o în d-ta cu o notă de aşa caldă afecţiune şi de atît de înalt ideal social, încît mai mult decît oricine mi-ai dat binefăcătoarea şi mîngîietoarea iluzie că n-am fost cu totul de prisos. Sînt convins că concepţia ce ai despre rostul vieţii te va ajuta în descoperirea cărărilor, cîteodată atît de ascunse, care ne duc spre întrezărirea adevărului şi a dreptăţii. Cu părintească dragoste. Al d-tale M.B. Cantacuzino." Era în 5 ianuarie 1923. Nu împlinisem încă 30 de ani. Am avut impresia că atunci, prin aceste rînduri, s-a întîlnit — ceea ce nu cutezasem să fac — profesorul din grădina în penumbră albăstriu-cenuşie cu tînărul de sub castanii bătrîni din stradă.

Cînd mă gîndesc acum la acest om, cu mentalitatea mea de astăzi, mă întreb cum s-a putut ca mentalitatea de clasă să nu altereze omenia din el, generozitatea şi înţelegerea ce a mers pînă acolo încît să pledeze benevol pentru un comunist care a atacat coroana. Şi asta, în 1919! Structura unor oameni e atît de variată şi deosebită, încît tot sistemul lor de gîndire şi simţire scapă şi celor mai ireductibile legi sociale. Peste cîte a trebuit să treacă pentru ca să se stabilească această „solidaritate sufletească", despre care scria el, între boierul de rasă de la Hoiseşti şi fostul băiat desculţ din satul Hulub ?! Drumurile sufleteşti sînt ca cele de pădure : dau deodată într-o poiană plină de lumină, în care ieşă, uitîndu-se parcă din umbra desişurilor.

Pe cea mai mică dintre fiicele sale, care a fost căsătorită cu aviatorul Beler, o mai întîlneam din cînd în cînd şi deodată parcă deschideam un vechi album la o pagină cunoscută.

CUCONU VASILICĂ

Universitatea a avut şi umor — unul spontan şi firesc, aşa cum obişnuieşte viaţa uneori. La cursul de drept comercial am avut profesor pe „cuconu Vasilică". Poate că denumirea asta spune mult, dar nu totul. Nu ştiu nici azi cum se face că acest „cuconu Vasilică" a ajuns profesor la Universitate. Era cunoscut ca om de

afaceri, care alerga mereu pe jos, de la o întreprindere la alta. Am impresia că îi şi plăcea să facă kilometri întregi pe jos în fiecare zi.

Frecvenţa la universitate era facultativă. Aşa fiind, el nu prea avea studenţi la cursurile sale. De multe ori a venit la universitate şi nu a găsit nici un student. Atunci a început să procedeze la recrutarea de studenţi, cam în felul în care se luau în vechime recruţii. Pe-atunci, autorităţile îi prindeau cu arcanul. Coconu Vasilică nu mergea chiar pînă la asta. Ba chiar inventase un sistem foarte galant ; lua din piaţa Unirii o birjă şi pornea la pas pe strada Lăpuşneanu şi Carol spre universitate. Mergînd aşa, căuta cu ochii, în dreapta şi-n stînga, pe trotuar, vreun student, că eram puţini şi ne cunoştea pe toţi. Cum vedea unul, oprea birja şi-l invita alături de el, întrebîndu-l foarte amabil şi ca din întîmplare : „Mergeai la curs ! Nu ?" Şi studentul se arăta încîntat ! Asta n-a împiedicat ca în profesiunea mea de avocat, din tinereţe, să fiu specialist în... drept comercial ; materia lui Cuconu Vasilică ! Poate fiindcă, mergînd cu brişca, m-a pescuit de multe ori de pe trotuar. De mai multe ori decît pe alţii.

Dar nu orele de cursuri la Universitate mi-au însemnat anii tinereţii, ci sentimentul de disponibilitate, de libertate, ideea că oricînd pot face tot ce-mi trece prin cap, şi mai ales că pot visa, pot scrie versuri.

Le scriam mai cu seamă noaptea, în etape, oprindu-mă sub lumina felinarelor. În general, aveam locurile mele, pe soclurile de piatră ale grilajelor de fier, pe care aveam impresia că se stă foarte comod. Acelea erau şi locurile mele de lectură în plin aer. Neplăcut era că începusem să fiu suspect gardienilor, care mă cam urmăreau şi cînd mă vedeau stînd mă cercetau ce fac acolo.

Am început atunci să le citesc din volumul de poezii pe care-l aveam cu mine : din Baudelarie, din Verlaine, din Ana de Noailles. La început, s-au înfuriat văzînd că nu înţeleg nimic şi bănuind că-mi bat joc de ei. Pe urmă, ca introducere, stăteam de vorbă despre tot soiul de lucruri, de poeţi, de poezii, şi atunci cînd mă apucam să le citesc mi s-a părut că le şi place. Toate astea însă mă deran-